

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2003

Klasiklerimiz/X

“*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*”

(Muhyiddin İbnü'l-Arabî- ö. 638/1240)

M. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU

Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

mcakmaklioglu@hotmail.com

Özet

Bu makalede Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin meşhur *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserini incelemeye çalıştık. Makalede öncelikle İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserleri hakkında genel bir bilgi verilmekte, ardından İbnü'l-Arabî'nin, kısaca *Fütûhât* şeklinde anılan ansiklopedik eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin en kapsamlı eseri 560 babluk *Fütûhât*'tir. Bu bâblardan bir kaçını ayrı basıldığı zaman müstakil bir kitap olabilecek tarzdadır. Bu ansiklopedik eser, İbnü'l-Arabî'nin kendi manevî tecrübelerinin yanısıra, metafiziğin ilkeleri, tasavvufî öğretiler, daha önceki sûfilerin hayat hikayesi ve sözleri, şeriatin esasları, Tanrı-âlem ilişkisi ve birçok farklı konuyu ihtiva etmektedir. Kısacası eserin konusu, metafizik, psikoloji, Kur'an yorumu ve hatta neredeyse diğer bütün İslâmî ilimlerin alanlarını kapsayacak tarzda çeşitlidir.

Anahtar Kavramlar: İbnü'l-Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Sembolizm, Metafizik.

el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin derin irfanını, döneminin dînî ve tasavvufî kültürünü, ayrıca bizzat müellifin hayatını ve mânevî yolculuğunu yansıtan kapsamlı bir eserdir. *Fütûhât*, otuz yıllık uzun bir te'lif süresinin yanı sıra, İbnü'l-Arabî'nin hayatının sonlarına doğru geniş tedris halkasında etüd edilip gözden geçirilerek tekrar kaleme alındığı için Şeyhin son te'lifi ve âdeta diğer bütün eserlerinin olgunlaşmış bir meyvesi mesabesinde olmuştur. Biz bu yazımızda, öncelikle İbnü'l-Arabî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra tasavvufî kültürümüzün zirvesini, âdeta dönüm noktasını teşkil eden bu kapsamlı eseri genel hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız.

I. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hayatı ve Eserleri

I. A. Hayatı

Tam künyesi *eş-Şeybu'l-Ekber Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî* şeklindedir. Meşhur Mâlikî kadısı ve mütekekkim Ebûbekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)¹ ile karıştırılmaması için ismi, kayıtlarda genelde galatlı meşhur olarak "İbn Arabî" şeklinde geçmektedir. Ayrıca kimi zaman, memleketi olması hasebiyle "*el-Endelûsî*" nispet eki de künyesine eklenir. "*İbn Sürâka*" ve "*İbn Eflatun*"² gibi lâkaplar ise bazı araştırmacıların yakıştırmalarından ibarettir.⁴

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve eserlerinin doğru bir şekilde tespitini kolaylaştıracak önemli sebepler vardır. Öncelikle bizzat İbnü'l-Arabî, yeri geldikçe eserlerinde kendisi, ailesi, yakınları, yaşadığı yerler, tanışmış olduğu şahsiyetler ve eserleri hakkında bilgiler veren bir sûfidir.⁵ Doğrudan, İbnü'l-Arabî'nin vermiş olduğu bu otobiyografik bilgilerden istifade edilmek sûretiyle, onun hakkında muhtelif menâkıpnâme ve biyografiler de hazırlanmıştır.⁶ İşte bütün bu kaynaklar İbnü'l-Arabî'nin hayatı hakkında doğrudan bilgi edebilmemizi kolaylaştırmaktadır.

1 Hayatı ve eserleri hakkında bk. Baltacı, Ahmet, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir" mad., *DİA*, c. XX, ss. 488-491.

2 Makkarî, Gübrinî'nin *Unvânu'd-Diraye* isimli eserine isnaden İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'te bu lâkapla bilindiğini söyler. Bk. Makkârî, Ahmed b. Muhammed, *Nefbu'l-Tîb min Gusni'l-Endelûsî'r-Ratîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1949, c. II, s. 379.

3 Bu lâkapı kaynak belirtmeden ilk kullanan M. Asin Palacios'tur. Bk. Palacios M. Asin, *İbn Arabî: Hayatuhû ve Mezhebuhû*, çev. Abdurrahman Bedevî, Kahire 1965, s. 5. Daha sonra bu lâkap bazı araştırmacılar tarafından da tekrarlanmıştır. Meselâ bk. Corbin, Henry, *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabi*, İngilizce'ye çev. Ralph Manheim, Princeton 1969, s. 21.

4 Kılıç, Mahmut Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 1995, s. 8.

5 Özellikle *ed-Dürretü'l-Fabire ve Rûbu'l-Kuds*, isimli eserlerinde İbnü'l-Arabî, çeşitli vesilelerle görüşmüş olduğu ve kendilerinden istifade ettiği şeyhlerden bahsetmektedir. Ralph W. Austin, *Rûbu'l-Kuds'ü, ed-Dürretü'l-Fabire*den parçalarla birlikte, *Sufis of Andalusia* adı altında İngilizce'ye çevirmiştir. İbnü'l-Arabî'nin şeyhleri hakkında doğrudan bilgi bulabildiğimiz mezkûr iki eseri esas alınarak oluşturulan bu eser, dilimize de çevrilmiştir. Bk. Austin, Ralph W., *Endülüis Sûfileri*, çev. Refik Algan, İstanbul 2002. Ayrıca, *Fütûhât*'ında da İbnü'l-Arabî'nin hayatı hakkında bir çok malûmat bulmak mümkündür. Mahmud el-Gurâb İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki bu tarz otobiyografik bilgileri derlemek üzere bir biyografi denemesi yapmıştır. Bk. Mahmud M. El-Gurâb, *eş-Şeybu'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî: Tercemeti Hayâtîbî min Kelâmîbî*, Şam 1983. *Fütûhât*'daki bu tarz biyografik bilgilerin bir kısmı Nihat Keklik tarafından taranarak bir araya getirilmiştir. Bk. Keklik, Nihat, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdâk olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Ankara 1990, ss. 257-305.

6 Bk. Ali b. İbrahim el-Kârî el-Bağdâdî, *ed-Dürri's-Semîn fî Menâkıbiş-Şeyh Muhyiddin*, Beyrut 1959. (Türkçe tercümesi: *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menâkabeleri*, trc. A. Şener-M. Rahmî Ayas, Ankara 1972); Muhammed Receb Hilmi, *el-Burbânu'l-Ezher fî Menâkıbîş-Şeybi'l-Ekber*, Mısır 1326; Palacios, M. Asin, *El Islam Cristianizado*, Madrid 1931. *L'Islam Christianise* adı altında Fransızca'ya tercüme edilmiş olan eser, Abdurrahman Bedevî tarafından kısmen Arapça'ya da çevrilmiştir. A. Bedevî, eserin, İbnü'l-Arabî'nin muhtelif eserlerinden seçilmiş metinlerden oluşan üçüncü bölümü tercüme

I. A. 1. Âilesi

Halis bir Arap olduğunu, asil bir soydan geldiğini ve soyunun, cömertliği ve mertliği ile meşhur Hâtem-i Tâî'ye dayandığını, Benû Tayy kabilesinden geldiğini İbnü'l-Arabî'nin kendisi söyler.⁷ Ailesi, Endülüs toplumunun en yüksek tabakasını oluşturan *hâssaya* dahildir. İbnü'l-Arabî'nin biyografisini titiz bir şekilde kaleme alan Claude Addas'a göre, Şeyh-i Ekber'in mensup olduğu Benû Tayy kabilesinin bir kısmı, kesin olmamakla beraber, ilk fetih yıllarında İspanya'ya gelip yerleşmiş olmalıdır.⁸

Babası, Abbasî halifesi Müstencid Billah'ın komutanı ve Muvahhidlere muhalif olarak Şarkü'l-Endelüs'e belirli bir süre hükmeden Muhammed b. Sa'd İbn Merdeniş⁹ katında hatırı sayılır bir mevkii olan ve ayrıca dönemin meşhur filozof ve kadısı İbn Rüşd (ö. 595/1198)'ün yakın dostu¹⁰ Ali b. Muhammed'dir. Her ne kadar hangi vazifeyi yerine getirdiği tam olarak bilinmese de babasının, önce İbn Merdeniş'in yönetiminde, onun yönetimden düşüşünün ardından da Muvahhid Sultanı Ebu Yakub Yusuf Yusuf döneminde önemli bir resmî görevi yerine getirdiği bazı kaynaklarda kaydedilir.¹¹ Sarayla bu yakın ilişkisinin yanı sıra İbnü'l-Arabî'nin babası, çok Kur'ân okuyan, fıkıh ve hadis ilmiyle meşgul takva sahibi bir zattır.

etmemiştir. Bk. Palacios, *Ibn Arabî: Hayatubû...*; Bursalı Mehmed Tahir, *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber*, İst. 1898, Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî: Hayatı ve Çevresi*, İstanbul 1966; İbnü'l-Arabî'nin biyografisi hakkındaki ilmi bir çalışmayı ayrıca zikretmek istiyorum. Claude Addas tarafından, *Ibn 'Arabî: Ou La Quete du Soufre Rouge* ismiyle Fransızca yazılan eser İngilizce ve İspanyolca'ya çevrilmiştir. İngilizce çevirisi için bk. Addas, Claude, *Quest for The Red Sulphur: The Life of Ibn 'Arabî*, çev. Peter Kingsley, Cambridge 1993. Bizzat İbnü'l-Arabî'nin kendi eserlerinden başlayarak birçok farklı kaynaktan yer alan, İbnü'l-Arabî'nin hayatı hakkındaki bilgilerin derlenip tahkik edilmesi ve başta Asin Palacios tarafından yapılan ve sonraki bir çok İbnü'l-Arabî araştırmacısı tarafından tekrar edilen hataların tashihli anlamında oldukça önemli olan bu biyografik eser yakın zamanda dilimize de kazandırılmıştır. Bk. Addas, Claude, *Ibn Arabî: Kıbrıt-ı Ahmer'in Peşinde*, çev. Atila Ataman, İst. 2003.

7 Bk. İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Dîvân*, nşr. Muhammed Rikâbî er-Reşîd, Kahire 1992, ss. 50, 52.

8 Addas, *age.*, s. 36.

9 İbn Merdeniş, Murabitların ardından hemen hemen bütün Endülüsü fetheden Muvahhidlere muhalif olarak Şarkü'l-Endelüs'e hükmetmiştir. Hıristiyan paralı askerleriyle kuvvet bulan İbn Merdeniş, on beş yıla yakın bir zaman boyunca Muvahhid imparatorluğuna meydan okumuştur. 554/1159'da Kurtuba'yı almaya çalışmış, ardından da İşbiliye üzerine yürümüştür. Fakat babası Abdülmümin'in 558/1162'de ölümünün ardından Muvahhidlerin başına geçen Ebu Yakub Yusuf'un Kuzey Afrika'dan toplanmış askerlerle kuvvetlenen ordusu İbn Merdeniş'i, İbnü'l-Arabî'nin doğduğu sene 560/1165'te mağlup etmiştir. İbn Merdeniş, Mürsiye'ye sığınmak zorunda kalmış, oldukça müstahkem olan bu şehirde Muvahhidleri belirli bir süre daha meşgul etmiştir. Bk. Addas, *age.*, ss. 35, 36.

10 İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, Kahire 1985, c. II, s. 372. Biz bu çalışmamızda öncelikli olarak, *Fütûbât*'ın Osman Yahya tarafından hazırlanan tahkikli neşrini kullanmaya gayret ettik. Fakat maalesef bu çalışma yarım kaldığı için, ayrıca Ahmet Şemsettin tarafından hazırlanan Beyrut baskısını kullandık. Bu sebeple bu iki baskıyı tefrik etmek amacıyla sonraki atıflarda eser, *Fütûbât (thk.)* ve *Fütûbât (byr.)* şeklinde kısaltılacaktır.

11 Ebu Yakub Yusuf, İbnü'l-Arabî'nin babasının yanı sıra, rakibi İbn Merdeniş'in sarayında görev yapmış, birçok kimseyi kendi hizmetine almıştır. Bk. Addas, *age.*, s. 37; Bağdadî, İbnü'l-Arabî'nin babasının, Endülüs sultanın veziri olduğunu söyler. Bk. Bağdadî, *İbnü'l-Arabî'nin Menkabeleri*, s. 21.

590/1194 yılında babasının, hemen ardından da annesinin vefatından sonra, ailenin tek erkek çocuğu İbnü'l-Arabî'ye iki kız kardeşine bakma yükümlülüğü kalır. Hâlbuki o, yıllar önce fakirlik yolunu seçip bütün variyetini terk ederek maişetini Allah'a havale etmiştir. Yakın çevresi onu, tercih ettiği yolu terk etmesi hususunda ikna etmeye çalışır, bu sebeple yakın çevresiyle bazı problemler yaşar. Fakat o, şeyhlerinden Salih el-Berberî'nin yıllar önce yapmış olduğu tavsiyelere uyarak seçtiği yolu terk etmez.¹² Fakat iki kız kardeşinin bakımını da ihmal etmez, onları daha sonra Fas'ta evlendirir.¹³

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, ilk evliliğini memleketinin ileri gelenlerinden olan Muhammed b. Abdun el-Bicâî'nin kızı Meryem ile yapmıştır. Bu ilk hanımından sürekli övgüyle bahseder ve tasavvufî yönden Hz. Meryem'e benzediğini söyler.¹⁴ İkinci defa evlenmesi ise Mekke'de, Haremeyn Emîri Yunus b. Yusuf'un kızı Fatma ile olacaktır. Bu evliliğinden Muhammed İmâdüddîn (ö. 667/1268) adındaki oğlu olur. İbnü'l-Arabî daha sonra bu oğluna *Fütûbât*'in ilk nüshasını verir.¹⁵ Üçüncü evliliğini Sadreddin el-Konevî'nin dul annesiyle, dördüncü evliliğini ise Şam kadısı ez-Zevâvî'nin kızıyla yaptığı rivayet edilir. Bu son iki evliliğinden hangisinden olduğu açıkça belli olmayan Muhammed Sa'deddin (ö. 656/1258) isimli ikinci bir oğlu vardır.¹⁶ Ayrıca hakkında fazla bir malûmata sahip olamasak da Zeynep isimli bir kızının olduğu da bilinmektedir.¹⁷

Amcası Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Arabî ve dayıları Ebu Müslim el-Havlânî ile Yahya b. Yâgân da devrin önemli sûfîleri ve hatırı sayılır şahsiyetlerden sayılırlar. Bu şahsiyetlerin İbn Arabî'nin yetişmesinde büyük tesirlerinin olduğu, İbn Arabî'nin kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arabî, gençlik yıllarında özellikle amcası Ebu Muhammed el-Arabî'den etkilenmiştir. Nitekim İbnü'l-Arabî, onun, kesin bir tevbe ile geçirdiği manevî değişim hadisesine¹⁸ ve tasavvufî mertebesine eserlerinde¹⁹ yer vermektedir. Oldukça ilerlemiş

12 İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhire*, *Endülüs Sûfîleri* içinde, s. 83, Addas, *İbn Arabî*, s. 136.

13 İbnü'l-Arabî, *age.*, s. 84.

14 İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye*, hzl. Ahmed Şemseddin, Beyrut 1999, c. I, s. 420; c. V, s. 348.

15 *Aynı eser*, c. VIII, s. 389.

16 Makkârî, *Nefhu'l-Tîb*, c. II, s. 369; Addas, *age.*, ss. 100, 101; Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 17.

17 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (byr)*, c. VII, s. 172.

18 İbnü'l-Arabî'nin kaydettiğine göre, bir gün, genç bir çocuk, yaşlı bir adamın eczahanesine girerek bir ilaç sorar. O esnada İbnü'l-Arabî'nin amcası da eczahanededir ve çocuğun ilaçlar konusundaki cehaletini istihzâ konusu yapar. Erken yaşta manevî bir inkişafa sahip olmuş genç, kendisinin ilaçları bilmemekle herhangi bir şey kaybetmediğini, ama yaşlı adamın, gaflet ve itaatsizliğinin ona pahalıya mal olacağını söyler. Bu ifade İbnü'l-Arabî'nin yaşlı amcasına derinden tesir eder. Genç çocuğun hizmetine girer ve üç yıl sonraki ölümüne kadar kendini ibadete verir ve yüksek bir velâyet derecesine ulaşır. Bk. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhire*, *Endülüs Sûfîleri* içinde, s. 124.

19 İbnü'l-Arabî, *Rûbu'l-Kuds*, nşr. Abdurrahman Hasan Muhammed, Kahire 1989, ss. 110, 111; Austin, *Endülüs Sûfîleri*, ss. 123-125.

bir yaşta sülûka giren Ebu Muhammed el-Arabî, İbnü'l-Arabî'nin gerçek anlamda sülûkundan (h. 580) önce vefat etmiştir.²⁰ Amcasının hayatındaki manevî değişime benzer bir hadise, dayısı Tlemsen Meliki Yahya b. Yâğân es-Senhâcî (ö. 537 h.)'nin hayatında da görülmektedir.²¹ İbnü'l-Arabî, diğer dayısı Ebû Müslim el-Havlânî'nin ise, "âbidler"den olup bütün geceyi kıyam ile geçirdiğini söyler.²² Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî, henüz çok erken denilebilecek yaşlarda, âbid, zahit ve velilerden oluşan yakın çevresinden mânevî olarak etkilenmektedir. Ayrıca onun seçkin ve soylu bir aileden geliyor olması, döneminin seçkin simalarıyla, devlet ricali ve ilmiye sınıfıyla irtibatını, dolayısıyla da iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, sûfiyâne hayat yaşayan yakın çevresi ve manevî etkilenmelere açık kişiliği onun oldukça genç yaşlarında bir takım olağanüstü tecrübeler yaşamasında etkili olacaktır.

I. A. 2. Doğumu ve Gençlik Yılları

İbnü'l-Arabî, Muvahhidlerin kuşatması ve tehdidi altında ve oldukça müstahkem bir şehir olan Mürsiye'de 560/1165 yılında, ailesinin ilk ve tek erkek çocuğu olarak dünyaya gelir.²³ Muvahhidlere muhalif olarak Şarkü'l-Endelüs'e hükmeden, Muhammed b. Sa'd b. Merdeniş zamanında Mürsiye'de doğduğunu bizzat kendisi söyler.²⁴ Şam'da gördüğü tarihçi İbn Neccâr'a da (ö. 643/1245) tam doğum vaktini söylemiştir: 17 Ramazan 560/27 Temmuz 1165 Pazartesi gecesini.²⁵

İbnü'l-Arabî'nin çocukluğunun ilk sekiz yılı doğduğu şehir Mürsiye'de geçmiştir. 563/1168'de Muvahhidlerin başına geçen Ebu Yakub Yusuf'un, İbn Merdeniş'i yenmesi ve akabinde 567/1172'de İbn Merdeniş'in vefatından sonra Mürsiye eşrafı ve İbn Merdeniş'in oğulları, Muvahhid sultanına bağlılıklarını bildirmek için İsbiliyye'ye giderler.²⁶ İbnü'l-Arabî'nin ailesi de bu sıralarda, muhtemelen 568/1173'de, Mürsiye (Murcia)'den kesin olarak ayrılıp başkent İsbiliyye (Seville)'ye gider²⁷ ve İbnü'l-Arabî'nin babası burada Sultan Ebu Yakub'un hizmetine girer. Ebu Yakub Yusuf, felsefe, tıp, astroloji, edebiyat konularına özel bir il-

20 İbnü'l-Arabî, *Râbu'l-Kuds*, s. 111.

21 Senhâcî'nin hayatındaki bu değişim hadisesi için bk. İbnü'l-Arabî, *Fütübât (byr)*, c. III, s. 29; Addas, *İbn 'Arabî*, s. 40. Ayrıca Senhâcî'nin manevî mertebesi hakkında bk. İbnü'l-Arabî, *age.*, c. I, s. 312.

22 *Aynı eser*, c. III, s. 28.

23 İbnü'l-Arabî, eserlerinde sık sık aile üyelerinden, babası, annesi ve iki kız kardeşinden bahseder. Fakat bu bilgileri verirken herhangi bir erkek kardeşe en ufak bir atıf yapmaz. Babasının ölüm döşeği etrafında toplanan aile fertleri de İbnü'l-Arabî'nin kendisi, annesi ve iki kız kardeşinden ibarettir. İbnü'l-Arabî'nin, aile fertleri hakkında *Fütübât*'ta yapmış olduğu atıflar için bk. Keklik, Nihat, *Misdâk Olarak el-Fütübât...*, ss. 262-265.

24 İbnü'l-Arabî, *Fütübât (byr)*, c. VII, s. 304.

25 Makkarî, *Nefh...*, c. II, s. 362.

26 Addas, *age.*, s. 43.

27 Mekkarî, *age.*, c. II, s. 361.

gisi olan, kültüre önem veren bir siyaset adamıydı. Dînî ilimlerde bilgiliydi, *Sa-bîhayn*'i ezbere bilmekle övünürdü. Etrafına İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur ilim erbâbını toplamış ve pek çok şair, mûsikîşinas, âlim ve filozofu bir araya getirmişti.²⁸ İbnü'l-Arabî, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını işte böylesi bir kültürel-siyasî ortam içerisinde geçirmektedir.

I. A. 3. Tahkik Yoluna Girişi ve İlk Hocaları

Asil ve zengin bir ailenin çocuğu olan İbnü'l-Arabî, huzurlu ve kaygısız bir gençlik geçirmiş, bütün yüksek tabaka ailelerinin çocukları gibi, özel öğretmenlerle eğitilmiştir.²⁹ Çocukluk çağlarında Ebu Abdullah el-Hayyat isimli tasavvuf ehli bir zattan Kur'ân-ı Kerim dersleri almıştır. İbnü'l-Arabî, Ebu Abdullah el-Hayyat ve onun kardeşinden o kadar etkilenmiştir ki ehlullahtan bu iki zata benzemeyi ister.³⁰ Yine bu yaşlarında, amcasının arkadaşı ve ârif bir zât olan Ebu Ali eş-Şakkâz ile tanıştırılmıştır.³¹ Ayrıca İbnü'l-Arabî, bizzat kendisinin kaydettiğine göre, henüz yüzünde tüy bitmemiş bir çocukken Kurtuba Kadısı İbn Rüşd (ö. 595/1198) ile görüşüp onunla sembolik tarzda konuşur.³² Oldukça yüksek bir makam işgal etmesine rağmen, bilgiye doymayan ve son derece mütevazı olan İbn Rüşd'ün bizzat kendisi, o sıralarda henüz on beş yaşlarında³³ bulunan genç İbnü'l-Arabî ile görüşmek ister.

İbnü'l-Arabî'nin İbn Rüşd'le karşılaşması hususunda vermiş olduğu bilgiler ile *Fütûbât*'taki diğer bazı kayıtlardan, henüz çok gençken, manevî bir işaretle inzivaya (*halvet*) çekilip kendi iç dünyasını dinlemeye karar verdiğini ve bunun neticesinde de manevî açılım (*fetih*)lar elde ettiğini öğrenmekteyiz. İbnü'l-Arabî, bu manevî değişim sonrası bir çok kez halvete çekilir. Fakat sülûkunun başlarında, muhtemelen İşbiliye mezarlığındaki inzivası esnasındaki fethi oldukça önemlidir ve diğer sûfilere manevî serüvenleri göz önünde bulundurulduğun-

28 Addas, *İbn 'Arabî*, ss. 44, 45; Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 9.

29 Addas, *aynı eser*, s. 45.

30 İbnü'l-Arabî, *Rûhu'l-Kuds*, ss. 105, 106.

31 İbnü'l-Arabî, *aynı eser*, ss. 108, 109; Bu şahıs hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhire*, *Endülüs Sûfilere* içinde, ss. 121, 122.

32 "...Bir gün kadı Ebu'l-Velid İbn Rüşd'le görüşmek üzere Kurtuba'ya gelmişim. Halvetim esnasında Rabb'immin bana bahsettiği fetihlerden haberdar olmuştu ve bu sebeple de benimle görüşmek istiyordu... O sıralarda henüz yüzünde tüy bitmemiş bir çocuktum. Yanına girdiğim zaman oturduğu yerden kalktı ve muhabbet ve hürmetle beni kucakladı, sonra "evet" dedi. Ben de ona karşılık "evet" dedim. Onu anladığımı düşünerek mutluluğu daha da arttı. Ben, ona bu mutluluğu veren şeyin ne olduğunu hissedince bu sefer "hayır" dedim... Bana 'senin keşf ve feyz-i ilahî'de bulduğun şey mantığın (nazar) bize verdiği şey midir?' diye sordu. Ona hem "evet" hem "hayır" diye cevap verdim. Bu "evet" ve "hayır" arasında ruhlar yerlerinden, boyunlar cestetlerinden fırlar' deyince benzi sarardı, titreme geldi, birden sanki elli yaş yaşlandı. Ne demek istediğimi anlamıştı..." Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (tbk)*, c. II, s. 372.

33 Bk. Addas, *age.*, s. 54.

da istisnâ bir durumdur. Çünkü İbnü'l-Arabî, marifete taalluk eden bütün ilimlerini, manevî yolculuğunun başlangıcındaki bu ilk inzivasında icmalî tarzda elde eder.³⁴ Şeyh-i Ekber'in sülûkündeki ilk menzil dolaysız bir *fetih* ya da bir cezbe olduğu açıktır. Bu manevî açılımı bir halvet esnasında, herhangi bir ön hazırlık yapmaksızın ve âniden elde etmiştir. Yani, onun bu fethi, Allah'a giden yolu adım adım takip eden tedricî bir ilerlemenin, bir sülûkun nihayetinde değil, yolun henüz başlangıcında gerçekleşmiştir.³⁵

İbnü'l-Arabî, bütün bu tecrübeleri, manevî hâlleri yaşarken, henüz bir şeyhe intisap etmiş değildir. Muhtemelen yirmi yaşlarında iken, 580/1184 yılında artık bir şeyhe intisap eder.³⁶ Bu manevî yolda elinden tutan ilk mürşidi, eserlerinde özellikle de *Fütûhât*'da da bir çok kez zikrettiği Ebu'l-Abbas el-Uryebî olmuştur.³⁷ Bizzat İbnü'l-Arabî'nin ifadesine göre bu zat, ne yazı ne de hesap bilen ümmî bir köylüdür.³⁸ Her ne kadar sülûkunun başlangıcında, İbnü'l-Arabî'nin herhangi bir mürşidi olmasa da zamanla muhtelif yerlerde bir çok sufiyle görüşecek, her birinden ayrı ayrı istifade edecektir.³⁹ İbnü'l-Arabî, müstefit olduğu bu üstatlarını her zaman hayırla yad eder ve eserlerinde onların manevî hâllerine genişçe yer verir.⁴⁰

İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde, Mağrib tasavvufuna başlıca iki cereyan hakimdir. Bunlardan biri, Ebu'l-Abbas İbnü'l-Arif (ö. 536/1142) ve Ebu'l-Hakem İbn Berrecân (ö. 536/1142)'in temsil ettiği Meriye ekolüdür. Meriye mektebi temsilcilerinden İbnü'l-Arif, Meriye'de etrafına geniş bir müridân halkası toplamış,

34 Bağdâdî, *İbnu'l-Arabî'nin Menkabeleri*, s. 21.

35 Addas, *Ibn Arabî*, ss. 55, 57.

36 *age.*, s. 65. Esasında onun için *sülûk*, yani şeyhlerin rehberliği altında katedilen ve hakikate tedricî olarak yaklaşılmasını sağlayan yol tahakkuka ulaşma adına izleniyor değildir. Zira daha önce de vurgulandığı gibi İbnü'l-Arabî, henüz yolun başlangıcında ve tek bir seferde tahkik derecesine ulaşmıştır ve şeyhi Uryebî ile karşılaştığında sadece zahir itibarıyla mübedî sayılabilir. Fakat manevî derecesi ne olursa olsun, her ârifin, üveysilerde olduğu gibi merhum da olsa mutlaka bir şeyhin eliyle manevî eğitimden geçmesi, kendisine lutfedilen hâl ve mearife hakim olabilmesini sağlayan usûlleri öğrenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, Şeyh-i Ekber'in durumunda, mürit sıfatıyla şeyhlerine göstermesi gereken itaat, ârif sıfatıyla onlardan üstün olmasına engel değildir. Bu anlamda bağlılığı mahlûkat içerisinde sadece Hz. Muhammed'edir denilebilir. *age.*, s. 76.

37 İbnü'l-Arabî, *Rûbu'l-Kuds*, s. 88. Uryebî hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, *ed-Dürretü'l-Fâhire*, *Endülüs Sûfileri* içinde, ss. 70, 71; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât* (*byr*), c. I, ss. 282, 338, 369; c. VII, ss. 181, 182, 354; c. VIII, s. 287. İbnü'l-Arabî'nin bu ilk mürşidinin adı kimi zaman Ebu Cafer Ahmed el-Uryebî olarak da verilmektedir. Bk. Addas, *age.*, s. 65.

38 İbnü'l-Arabî, *Rûbu'l-Kuds*, s. 88.

39 Şeyh-i Ekber'e göre birden fazla şeyhe bağlanmanın herhangi bir sakıncası yoktur. Hatta ona göre aksi tarzda bir kural cahiller tarafından icat edilmiştir. Bk. Addas, *age.*, s. 78, İbnü'l-Arabî'nin *Kitâb-u Nesebi'l-Hirka* isimli eserine istinaden.

40 Özellikle *Rûbu'l-Kuds*, *ed-Dürretü'l-Fâhire* ve *Fütûhât*'ta kendilerinden istifade ettiği bir çok sufiden bahseder. Bk. 4 nolu dipnot.

İbn Berrecân ise İşbiliye yöresinde, oldukça geniş bir muhitte imam olarak tanınmıştır.⁴¹ İbnü'l-Arabî, bu sûfilerden en çok İbnü'l-Arif'ten etkilenmiştir. *Fütûhât*'in pek çok yerinde ondan bahseder ve onun *Mebasinü'l-Mecâlis* isimli eserine atıfta bulunur.⁴²

İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı dönemde, Mağrib'in bir diğer tasavvufî mektebi ise, aslında özel bir öğreti ve yazılı bir esere sahip olmadıkları için tam anlamıyla bir ekol sayılmasa da, başlıca, İbn Hirzihim (ö. 559/1163), Ebu Ye'za (ö. 572/1177) ve daha sonra da bu iki sûfinin öğrencisi Ebu Medyen (ö. 594/1198) tarafından temsil edilen ekoldür.⁴³ Bu tasavvuf ekolünün en büyük temsilcisi Ebu Medyen olmuştur. Gazâlî hayranlığı ile meşhur İbn Hirzihim'den, Muhasibî ve Gazâlî'nin eserlerini okuyan Ebu Medyen, Ebu Ye'za'nın mürididir. İbnü'l-Arabî hiç karşılaşmasa da,⁴⁴ eserlerinde sıkça zikrettiği⁴⁵ bu sûfiden oldukça etkilenmiştir.⁴⁶ Zira, İbnü'l-Arabî'nin şeyhlerinin pek çoğu Ebu Medyen'in halifeleridir: Yusuf el-Kûmî, Abdülaziz el-Mehdevî, Abdullah el-Mevrûfî ...vs.⁴⁷

İbnü'l-Arabî, tasavvufî bir eğitim almakla kalmaz, şer'î ilimlerde de derinlemesine vukûfiyet kazanmıştır. Çocukluk yaşlarından itibaren bu ilimleri tahsile başlar. Hayatının sonraki dönemlerinde aldığı birtakım manevî işaretler sonrasında tam bir tecrit ve fakirlik yolunu seçen İbnü'l-Arabî, yine manevî bir işaretle kendisini ciddi bir şekilde Kur'ân ve Hadis ilmine verir.⁴⁸ İbnü'l-Arabî'nin geleneksel dinî ilimler sahasında istifade etmiş olduğu hocalarının ve kendi eserlerinin kısmî bir listesini Melik Muzaffer'e gönderdiği *İcaze*'sinde kaydeder.⁴⁹ Burada zikredilen hocaların çoğu Muvahhidler devrinin en saygın âlimlerindedir ve bunların yedisini Muvahhid iktidarı altında kadı ya da hatip olarak resmî görev ifa etmiştir:

41 Ekol hakkında bk. Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemî, İst. 1985, ss. 217, 221; Addas, *İbn Arabî*, ss. 67, 71.

42 Meselâ bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr)*, c. I, ss. 145, 174, 345; c. VII, s. 136; c. VII, s. 384.

43 Addas, *age.*, s. 72.

44 İbnü'l-Arabî, *Rûbu'l-Kuds*, ss. 125, 126.

45 Meselâ bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr)*, c. I, ss. 279, 335, 370, 379; c. II, ss. 106, 152, 284; c. VIII, ss. 276, 291, 294; *et-Tedbrâtu'l-İlahiyye*, *Kleinere Schriften des Ibn al-Arabî* içinde, nşr. H. S. Nyberg, Leiden 1919, ss. 126, 158-159.

46 Bu meşhur sûfinin hayatı, fikirleri ve İbnü'l-Arabî ile irtibatı için bk. Makkârî, *Nefb...*, c. IX, ss. 342-351; Bedevi, Abdurrahman, "Ebu Medyen ve İbn 'Arabî", *Kütübü'l-Tezkârî Muhyiddin İbn 'Arabî* içinde, Kahire 1969, ss. 115-128; Claude, Addas, "Abu Madyan and Ibn 'Arabî", *Muhyiddin İbn 'Arabî, A Commemorative Volume*, ed. Stephen Hirtenstein-Michael Tiernan, (Element Books), Dorset 1993, ss. 163-181; Yazıcı, Tahsin, "Ebu Medyen" mad., *DİA*, c. X, ss. 186-187; A. Bel, "Ebu Medyen" mad., *İA*, c. 4, ss. 36-38.

47 Addas, *age.*, s. 73. Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin, Endülüs ve Mağrib'deki muhtelif tasavvufî akımlarla ilişkisi hakkındaki bir çizelge için bk. *age.*, ss. 329, 330.

48 Addas, *age.*, s. 60; Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 12, dipnot 37.

49 Bk. İbnü'l-Arabî, *Muhyiddin, İcaze li'l-Meliki'l-Muzaffer, İstîlâbâtü's-Şeyb Muhyiddin İbnü'l-Arabî* içinde, thk. Bessâm Abdülvahhab el-Câbî, Beyrut 1990, ss. 23-39.

Hacerî, İbn Zerkun, İbn Ebî Cemre, Tâdilî, İbnü'l-Harrât, İbnü'l-Feres, İbn Semhûn. O halde İbnü'l-Arabî'nin, Endülüs entelektüel elitinden uzak olmadığı hatta ulema ve resmî din görevlileri çevreleriyle yakın ilişki kurduğu aşikârdır.⁵⁰

I. A. 4. Seyahatleri

İbnü'l-Arabî hayatının büyük bir kısmını hakikati aramak için seyahatle geçirir. Kendisini belirli bir mekân ve şahısla sınırlandırmayan İbnü'l-Arabî, bu seyahatlerinde pek çok şeyh ve âlimle tanışır, onların ders halkalarına katılır ve onlardan istifade eder. İlk kez 589/1193 yıllarında Cezîretü'l-Hadrâ üzerinden Fas'ın önemli bir liman kenti Sebte'ye, oradan da Tunus'a geçer ve burada, daha sonra *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye*⁵¹ ve *Râbu'l-Kuds*⁵² isimli eserlerini kendisine ithaf edeceği Şeyh Abdü'l-Aziz el-Mehdevî ile tanışır.

İbnü'l-Arabî, Marâkeş'te iken gördüğü manevî bir işaretle 596 yılı sonları ya da 597/1200 yılı başlarında bir daha Endülüs'e geri dönmek üzere ve hac niyetiyle, Mekke'ye doğru yola çıkar.⁵³ Marâkeş'ten ayrıldıktan sonra Kahire ve Filistin üzerinden, burada Mescid-i Aksa'yı ve Hz. İbrahim'in kabrini ziyaret ettikten sonra, 598/1201'de Hicaz'a ulaşır.⁵⁴ Büyük eseri *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye* ilk defa Mekke'de kendisine ilham olunmaya başlar. Yine bu kutsal topraklarda, büyük övgüyle bahsettiği İmam Ebu Şüca' Zahir b. Rüstem'le tanışır ve ondan Tirmizî'nin *Sünen*'ini okur.⁵⁵ İbnü'l-Arabî, mezkûr imamın kızı Nizam'la da Mekke'de, tavaf esnasında karşılaşır. Şeyh-i Ekber'in ilim, edep, marifet ve güzellik bakımından eşsiz kabul ettiği bu kız, *Tercümânü'l-Eşvâk*'taki şiirlerinin ilham kaynağı olacaktır.⁵⁶

İbnü'l-Arabî bütün bu seyahatlerle de yetinmez, Bağdat'a, oradan da Mısır'a geçer. Daha sonra 601/1204 yılında Urfa, Diyarbakır ve Sivas üzerinden Malatya'ya gelmiştir. Ona bu yolculuğunda Sadreddin el-Konevi'nin babası Meccüddin İshak da refakat etmiştir ki onunla ilk kez 600/1204'te Mekke'de karşılaşır. O sıralarda, ikinci defa Anadolu Selçuklu Devleti tahtına çıkan I. Gıyâsuddin Keyhüsrev, eski dostu Meccüddin'i Konya'ya davet edince İbnü'l-Arabî de onunla

50 Addas, *İbn Arabî*, ss. 112, 113.

51 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk)*, c. I, s. 72.

52 Bk. İbnü'l-Arabî, *Râbu'l-Kuds*, s. 31.

53 Addas, *age.*, s. 184; Kılıç, *Mubyiddin İbnü'l-Arabî'de Vartık ve Mertebeleri*, s. 19.

54 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk)*, c. I, s. 72. Addas, İbnü'l-Arabî'nin bu hac yolculuğunda izlediği güzergâhın sembolik bir anlamı olduğunu ifade eder. Çünkü İbnü'l-Arabî, diğer hacı adayları gibi Kahire'den ayrıldıktan sonra doğrudan Mekke'ye gitmek yerine Filistin üzerinden, Hz. İbrahim'in kabrini ve Mescid-i Aksa'yı ziyaret ettikten sonra Hicaz'a gelmiştir. Addas, onun bu hac seyahatini Hz. Peygamber'in mirac hadisesi ve Şeyh-i Ekber'in manevî yolculuğuyla paralel tarzda sembolik olarak açıklar. Bk. Addas, *age.*, ss. 206, 207.

55 İbnü'l-Arabî, *Zebairü'l-A'lâk Şerbu Tercümânü'l-Eşvâk*, thk. H. İmran Mansur, Beyrut 2000, s. 7.

56 *age.*, ss. 8, 9.

beraber Konya'ya yönelir. 602/1205'te Konya'da bulunan İbnü'l-Arabî, burada bir müddet sonra Şeyh Evhadüddin Kirmanî ile görüşür ve hatta talebesi Konevî'nin eğitimini bir müddet için Kirmânî'ye tevdi eder.⁵⁷

İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'dan tam olarak ne zaman ayrıldığı bilinmemekle beraber 620/1221 yılında artık Şam'a yerleşmiş olduğu görülmektedir. Burada 627/1229 yılı muharrem ayında manevî bir işaretle *Fusûsü'l-Hikem* isimli kitabını yazar.⁵⁸ Mekke'de 598/1201 yılında telife başladığı hacimli eseri *Fütübât*'ın ilk nüshasını Şam'da, 629/1231 yılında tamamlar. Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî 22 Rebiülâhîr 638/ 8 Kasım 1240 tarihinde Şam'da vefat etmiş ve burada Kasyûn dağı eteklerine defnedilmiştir.⁵⁹ Türbesi, sonraki devirlerde oluşan ilmi taassub ve aleyhte propagandaların tesiriyle unutulmaya yüz tutmuş ve bir süre bakımsız kalmıştır. Osmanlı Sultanı I. Selim (Yavuz) Mısır seferi dönüşünde şeyhin türbesini tamir ettirmiş, yanına bir cami bir de tekke ilâve ettirmiştir. Daha sonra II. Abdülhamid tarafından bir kere daha tamir ettirilen bu türbe, hâlen ziyaret mahalli olmayı sürdürmektedir.⁶⁰

I. B. Eserleri

Oldukça velûd bir müellif olan İbnü'l-Arabî, hayatı hakkında olduğu gibi eserleri hakkında da bizzat kendisi bilgi vermektedir. Başta *Fütübât* olmak üzere muhtelif eserlerinde müellefâtı hakkında bilgiler vermesinin yanı sıra iki kez kendi eserlerinin listesini çıkarmıştır. Osman Yahya'nın tespit ettiğine göre, 627 senesinde Şam'da, Sadreddin Konevî için oluşturulan ilk listede İbnü'l-Arabî, 248 tane eserinin ismini zikretmektedir.⁶¹ Eserlerinin bir diğer listesini ise İbnü'l-Arabî, Eyyûbî hanedanından Melik Adil'in oğlu, Şam Sultanı Melik Eşref Muzaffer Bahauddin Musa'ya⁶² verdiği icazetnamede sıralamaktadır. 632 senesinde Şam'da yazmış olduğu bu icazetnamede ise 289 eserini zikretmektedir.⁶³ Şeyh-i Ekber'in eserleri üzerine en kapsamlı çalışma, mezkûr bu iki liste ve şeyhin di-

57 Addas, *İbn Arabî*, ss. 235, 236, 237; Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 22.

58 Bk. Kâşanî, Abdurrezzâk, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Kahire 1966, s. 9.

59 Makkarî, *Nefb...*, c. II, s. 363. Aynı türbeye daha sonra iki oğlu Muhammed İmâdüddin ve Muhammed Sâdeddin de defnedilmiştir. Bk. *age.*, c. II, ss. 369, 370.

60 Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, (Mihran matb.) İst. 1306, c. I, s. 647; Uludağ, Süleyman, *İbn Arabî*, Ankara 1995, ss. 57, 58. Kılıç, *agl.*, s. 24.

61 Bk. Yahya, Osman, *Müellefâtü İbn 'Arabî*, Fransızca'dan çev. Ahmed Mahmud et-Tîb, Kahire 1992, ss. 30, 31.

62 Eyyubî hükümdarlarındandır. Önce 607-618 yılları arasında Meyyafarîkin'de, ardından da 627'den 635/1238'deki vefatına kadar Şam'da hüküm sürmüştür. Meyyafarîkin'de kendisinden sonra, 627'den 645/1247'ye kadar hüküm sürmüş olan Melik Muzaffer Şihabüddin'le karıştırılmamalıdır. Addas, *age.*, s. 112.

63 İbnü'l-Arabî, *İcaze*, ss. 23-39; Yahya, *Müellefât*, s. 45.

ğer eserleri esas alınmak suretiyle Osman Yahya tarafından Fransızca olarak kaleme alınmıştır.⁶⁴ Osman Yahya'nın oluşturduğu genel fihristten, mükerrer ve izafeler⁶⁵ çıkarıldığında İbnü'l-Arabî'nin yaklaşık 550 civarında eseri olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁶ Fakat maâlesef bu eserlerden sadece 245 kadarı günümüze ulaşabilmiştir.⁶⁷ İbnü'l-Arabî, başta Tasavvuf olmak üzere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tarih vb. gibi konularda yüzlerce eser kaleme almıştır. Genelde yazılarını nesir ile yazmakla beraber nazma da önem verdiğiinden bir hayli şiiri de bulunmaktadır. İfadeleri veciz ve mücmel olmakla birlikte bezen hayli yoğun ve tezâtlıdır. Zira o, bütün eserlerini diğer kitap telif edenler gibi sistematik olarak düşünüp yazmadığını, bunların düşünce mahsülü olmaktan ziyade birer ilâhî dikte olduklarını özellikle belirtir.⁶⁸ En meşhur eserleri şunlardır: *el-Fütûbatü'l-Mekkiyye*, *Füsüsü'l-Hikem*, *İnşâü'd-Devair*, *Ukletü'l-Müstevfiz*, *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye*, *et-Tennezzülâtü'l-Mevsiliyye*, *Ankâ-ı Muğrib*, *el-Meârifü'l-İlahiyye (Divan)*, *el-Abâdile*, *Rubu'l-Kuds*, *Tercümanü'l-Eşvâk...*

II. el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye

Kısaca *el-Fütûhât* olarak anılan eserin tam adı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Ma'rifeti'l-Esrârî'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye*'dir.⁶⁹ Ayrıca İbnü'l-Arabî bu eserden kısaca *el-Fethu'l-Mekkî* şeklinde de bahsetmektedir.⁷⁰ İbnü'l-Arabî bu devasa eserini özellikle şeyhi Abdülaziz el-Mehdevî ve yakın dostu, azatlı köle Abdullah

64 Yahya Osman, *Historie et Classification de L'oeuvre d'Ibn 'Arabî*, Şam 1964. Eser Arapça'ya çevrilmiştir bk. 58. dipnot.

65 Meselâ şu eserler İbnü'l-Arabî'ye izafe edilenlerdendir: *Teşîru İbni'l-Arabî*: İbnü'l-Arabî'ye izafeten basılan bu tefsir (Beyrut 1968) Kâşânî'nin *Te'vîlâtü'l-Kurân*'ıyla karıştırılmıştır. Bk. Yahya, *Müellefât*, ss. 254, 255; Lory, Pierre, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev. Sadık Kılıç, İstanbul 2001, ss. 25, 26. İbnü'l-Arabî'nin bizzat kendi eserlerinde zikrettiği ve 64 ciltten oluştuğunu söylediği *el-Cem'u ve'l-Tafsîl* isimli tefsiri ise maalesef bugün kayıptır. Bk. İbnü'l-Arabî, *İcaze*, s. 32; Yahya, *Müellefât*, s. 276; Kılıç, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, s. 30. Yine şu eserler de İbnü'l-Arabî'ye izafe edilenlerdendir: *Risâletü'l-Ebadiyye*, bk. Yahya, *aynı eser*, ss. 323, 324. *Risâletü'l-Tevhîd*: Şemseddin Fenârî (ö. 834/1431)'ye aittir. Bk. Yahya, *aynı sere*, s. 331. *Risâletün fî'l-Ebadiyye/Risâletün men Arefe Neşebû Fekad Arefe Rabbehû*: Evhadüddin Balbânî (ö. 686/1287)'ye aittir. Bk. Yahya *aynı eser*, ss. 342, 343. *el-Bülga fî'l-Hikme*: İbnü'l-Arabî'ye ait olduğu iddiasıyla Nihat Keklik tarafından yayımlanmıştır. Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Bulga fî'l-Hikme*, nşr. Nihat Keklik, İstanbul 1969. Tahkik edilen eserde her hangi bir müellif ismi olmadığını bizzat Nihat Keklik söyler. *age.* s. 9. Fakat bu eser, M. Takî Dânişpejuh tarafından işrâkî düşünür Yâkût el-Ebherî'ye izafe edilerek Tahran'da neşrolunmuştur. Bk. Kılıç, *agt.*, s. 29, dipnot 112.

66 Yahya, *age.*, s. 79.

67 Kılıç, *agt.* s. 29; Aynı müellif, "İbnü'l-Arabî" mad., *DİA.* c. XX, s. 514.

68 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (tbk.)*, c. I, s. 265.

69 *Aynı eser*, c. I, s. 73.

70 İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-Mîm ve'l-Vâv ve'n-Nûn*, *Resailü İbn Arabî* içinde, thk. Muhammed İzzet, Kahire ts., s. 90; Yahya, *age.*, s. 430.

Bedr el-Habeşî'ye ithafen kaleme almıştır.⁷¹ Feth/Fütûhât kelimesinin etimolojik ve istilahî anlamının da işaret ettiği gibi İbnü'l-Arabî bu eserini, Mekke'deki tecrübesi esnasında elde ettiği manevî açılımlar ve ilhamlar neticesinde kaleme almıştır. Nitekim *el-Fütûbâtü'l-Medeniyye*,⁷² *el-Fethu'l-Fâsî*⁷³ ve *Tenezzülâtü'l-Mevsilüyye*⁷⁴ gibi eserlerini de kendisine fetihlerin geldiği yerlere (Medine, Musul, Fas) göre isimlendirmiştir. *Fütûbât*'ın bu özelliğini çeşitli vesilelerle vurgulayan İbnü'l-Arabî, sadece ihtiva ettiği bilgilerin ilham ürünü olması bakımından değil, bu bilgilerin işleniş biçimi, üslûbu, imlâsı, tertibi gibi husûsiyetleri bakımından eserinin tam bir mânevî feth ve ilâhî ilham ürünü olduğunu söyler.⁷⁵ Bu özellik sadece *Fütûbât* için değil onun diğer eserleri için de geçerlidir. *Fusûsü'l-Hikem*'in yazılışı hakkında da bu türden bilgiler vermektedir.⁷⁶

II. A. Eserin Yazılışı

İbnü'l-Arabî, Mekke'deki ilâhî fetihler sonucu kendisinde hasıl olan marifetleri kaleme aldığı *Fütûbât*'ın ilk yazılış serüveni hakkında misal âleminde yaşamış olduğu bazı tecrübelerini sembolik tarzda anlatır. Esasında hayatından bahsederken de değindiğimiz gibi İbnü'l-Arabî'nin küllî tarzdaki ilk fethi henüz Mekke'ye gelmezden önce İşbiliyye mezarlığındaki uzleti esnasında gerçekleşmiştir. Bu ilk fethi sonrasında şöyle söyler: "O mezarlıkta dört gün kaldım, sonra oradan bütün bu ilimlerle çıktım."⁷⁷ Bu şekilde sahip olduğu bütün ilimlerini bu ilk fethine bağlayan İbnü'l-Arabî, daha sonra da çeşitli vesilelerle bu tarz tecrübeler yaşayacak, icmalî tarzda elde ettiği meârifini tafsilî olarak gerçekleştirecek ve bu bilgilerini uzun bir telif hayatı boyunca, ömrünün sonuna kadar yazacaktır. Mekke'de yaşadığı bu tecrübelere İbnü'l-Arabî, *Fütûbât*'ta genişçe yer vermektedir. Bunların ilkinde, 598 senesinin hac mevsiminde⁷⁸ yaşadığı bir tecrübesinde hem *Fütûbât*'ı yazmaya başlaması ve hem de kendisinin velâyetin nihâî derecesine ulaştırılması hususunda açık bilgiler vermektedir. Misal alemindeki bu vakiasında İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'i oldukça yüce bir makamda görür; diğer peygamberler ile Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali onun huzurundadırlar. Melekler Hz. Peygamber'in makamını çevrelemişler ve onun önünde saf tutmuşlardır.⁷⁹ Bu tecrübelerini İbnü'l-Arabî, şöyle anlatır: "...Hz.

71 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (tbk.), c. I, s. 72.

72 Eser hakkında bk. Yahya, *Müellefât*, s. 474.

73 Şeyhin harfler ilmi üzerine yazdığı *el-Mebâdî ve'l-Gâyât* isimli eserinin diğer ismidir. Bk. İbnü'l-Arabî, *Kitabu'l-Mim*..., s. 90; Yahya, *age.*, s. 541.

74 Eser hakkında bk. Yahya, *age.* ss. 260-262.

75 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (byr), c. III, s. 245.

76 İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, Kahire 1946, s. 47.

77 Bağdâdî, *İbnü'l-Arabî'nin Menkabeleri*, s. 21; Addas, *İbn Arabî*, ss. 56, 57.

78 Addas, *age.* s. 207.

79 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (tbk.), c. I, s. 44.

Peygamber, Hâtem (Hz. İsa) ile aramızdaki makam ortaklığı sebebiyle beni Hâtem'in arkasında gördü ve ona şöyle dedi: 'Bu senin benzerin, oğlun ve dostundur. Onun oturması için kürsüyü getir ve önüme koy.' Sonra bana işaret etti ve sözlerine şöyle devam etti: 'Kalk ey Mubammed, kürsüye çık ve beni gönderene, seni vazifelendirene hamd et; çünkü sende benden bir parça vardır ve artık benden uzak kalmaya sabrı kalmamıştır. Senin zatındaki bakikate hükmeden de o parçadır'... Hâtem kürsüyü yerleştirdi. Kürsünün alınlığında parlak bir nurla 'Bu en saf Mubammedî makamdır, buraya oturan onun varisidir, Allah bu zatı şeriatın muhafazası için göndermiştir.' yazıyordu. O anda bana hikmet vergileri bahsedildi. Sanki bana cevâmiu'l-kelim verilmişti...⁸⁰ Nihayet bu yüce vakıadan geri gönderilerek bu dünyaya döndüm ve bu mukaddes hamdı kitabın giriş kısmı yaptım⁸¹ Fütûbat'ın girişini bu şekilde misal âlemindeki bir vakıasından sonra kaleme alan İbnü'l-Arabî, Kâbe'de, tavaf esnasında yaşadığı esrarengiz bir tecrübesini de *Fütûbât*'da anlatır. Bu tecrübesinde İbnü'l-Arabî, Hacer-i Esved'in önünde bir vecd hâli yaşar ve olağanüstü vasıfları olan, sıra dışı bir gençle (*fetâ*) karşılaşır. Bir görünüp bir kaybolan bu genç, hem susan hem konuşan, hem basit hem mürekkeptir, aynı zamanda ne canlıdır ne de ölü. Yaratılışı gereği işaret ve remizlerle konuşur.⁸² Kendisinden kâh bir melek kâh bir insan gibi bahsedilen bu gencin kim olduğu konusunda; Rûhu'l-Kuds'ün birecessümü,⁸³ İbnü'l-Arabî'nin rûhânî eşi, semâvî ikizi (*divine alter ego*)⁸⁴ gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Esasında İbnü'l-Arabî'nin bu tecrübesini anlatırken kullandığı ifadeleri oldukça semboliktir ve fetâ ile kimi ya da neyi kastettiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Kâbe'nin hakikati ya da levh-i mahfuzunecessüm etmiş bir şekli olabileceği yönünde görüşler de ileri sürülmüştür.⁸⁵ Burada bizim için önemli olan husus, fetâ ile gerçekleştirilen bu sessiz/sembolik diyalogdan *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye* gibi devasa bir eserin husûle gelmesidir. Çünkü, ibare ehline kapalı olan, en belîğ hatiplerin dahi hiçbir nasibinin olmadığı bu sembolik konuşmayı İbnü'l-Arabî anlamış ve onun hakikati kendisine açılmıştır.⁸⁶ Nihayet fetâ, İbnü'l-Arabî'ye şunları söyler: "Peşimden ayak izlerimi takip ederek benimle birlikte tavaf et. Bana bizzat benim ay ışığımla bak ki neşetimden kitabına yazacağın ve katiplerine dikte ettireceğin (bilgileri) alınsın."⁸⁷ ...Şimdi üzerimdeki perdeleri kaldır ve sûretimin ibtiwa ettiklerini oku.⁸⁸

80 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk.)*, c. I, ss. 44, 45.

81 *age.*, c. I, s. 58.

82 *age.*, c. I, s. 215, 216.

83 Addas, *Ibn Arabî*, s. 210.

84 Corbin, *Creative Imagination*, ss. 278, 279.

85 Michel Chodkiewicz, *An Ocean*, ss. 28, 29. Kılıç, Mahmut Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" mad., *DİA*, c. XIII, s. 251.

86 İbnü'l-Arabî, *age.*, c. I, s. 218.

87 *Aynı eser*, c. I, s. 219.

88 *Aynı eser*, c. I, s. 230.

Bende göreceklerini kitabına koy ve arkadaşlarına öğret.⁸⁹ O zaman perdelerini açtım ve göz ucuyla onun yazılarına, satırlarına baktım. Kendisine tevdi edilmiş olan nuru, o satırların ihtivâ ettiği gizli ilimlere gözlerimin nüfuz etmesini sağladı. Onun sûretinde okuduğum ilk satır ve muttalî olduğum ilk sır, şimdi gelecek olan ikinci bapta anlatacağımdır.⁹⁰

İbnü'l-Arabî'nin, esrarengiz genç ile olan sembolik diyaloguna yer verdiği birinci baba "Bu kitaba yazdığım şeyleri, neş'etinin inceliklerinden aldığım ruhun tanınması ve benimle onun arasındaki sırlar"⁹¹ şeklinde bir başlık seçmesinden de anlaşılacağı gibi *Fütûbât* bu tarz manevî tecrübe ve fetihlerin ürünüdür. Bu kapsamlı eserin ve hatta İbnü'l-Arabî'nin diğer bütün eserlerinin ihtiva ettiği meârif bu ve benzeri tecrübeler neticesinde onda icmalî tarzda hasıl olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin bu tecrübesi hakkındaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi burada öğrenme, zahiri anlamda bir eğitim faaliyeti ve zihinsel bir eylem değildir. Yani bu tecrübesinde şeyh, beş yüz altmış bâblık devasa eserini bir kişiden veya bir kitaptan satır satır okuyup öğrenmiş değildir. İbnü'l-Arabî eserine dercedeceği sırları bir kitapta değil bir kimsede mütalâa etmiştir.⁹² Yine o, bu kimsenin ona bu sırları okuması ya da telkin etmesi şeklinde değil, bizzat bu kimsenin neş'etinde ve hakikatinde bu sırları müşahede etmiştir. Çünkü fetâ, sırlarını öğrenmek istediğinde İbnü'l-Arabî'ye "Neş'etimin inceliklerine ve görünüşündeki tertibe bak, istediğin şeyin bende yazılmış olduğunu görürsün. Çünkü ben ne söz söyleyenim ne de söylenen."⁹³ der. Zaten daha önce de bahsettiğimiz gibi bu diyalog sessiz/sembolik bir diyalogdur. Aslında bu karşılaşmada kelime bile kullanılmamıştır, zirâ yaratılışı gereği sadece sembol ve ima ile konuşmakta olan fetâ konuşmaz ama oldukça fasihtir.⁹⁴ Şeyh-i Ekber'in muttalî olacağı ve bizim için tercüme edeceği ilimler fetânın bizzat neş'etinde sembolik olarak ve icmalî tarzda bulunmaktadır. Fakat bu vakıayı nasıl yorumlarsak yorumlayalım, neticede *Fütûbât*'ın hemen o anda müellifin zihninde nihaî şeklini aldığını iddia etmemiz oldukça zordur. Pek çok sene yayılacak bir yazım süreci içinde sık sık hususi birtakım noktalarda başka ilhamlar söz konusu olacak ve bunlar bazen İbnü'l-Arabî için bile beklenmedik bir nitelik taşıyacaktır.⁹⁵ Bazen de bir mesele hakkında daha önceki bir bapta söylemiş olduklarını, talebelerinin soruları ya da ihtiyaçlarına göre bir başka bapta ta-

89 Bu ifade, Osman Yahya tarafından hazırlanan tahkikli neşirde bulunmamaktadır. Bk. *age.*, c. I, s. 230; Fakat, Bulak 1329 baskısında ve Ahmet Şemsettin tarafından hazırlanan Beyrut baskısında vardır. Bk. *Fütûbât (byr.)*, c. I, s. 85.

90 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tblk.)*, c. I, s. 230.

91 Bk. *age.*, c. I, s. 215.

92 Addas, *Ibn Arabî*, s. 211.

93 İbnü'l-Arabî, *age.*, c. I, s. 219.

94 *Aynı eser*, c. I, s. 222.

95 Addas, *age.*, s. 211.

mamladığını ya da tasrih ettiğini görmek mümkündür. Meselâ 296. babın sonunda halku'l-ef'al meselesine değinirken, talebesi İbn Sevdekin'in bir tespiti üzerine bu meseleyi 2. bapta ele almış olduğundan başka bir tarzda açıklar. Ve hatta tıpkı şeyhlerinin kendisinden istifade ettiği gibi kendisinin de talebesinden istifade ettiğini ve Allah'ın inayetiyle daha önce bilmediği bir şeyi öğrendiğini söyler.⁹⁶

İbnü'l-Arabî eserinin ve daha genel olarak, ister şifahi ister yazılı olsun bütün irfanının ilhama dayandığını pek çok defa vurgulamaktadır: “*Sohbetlerimde ve eserlerimde söylediğim her şey Kur'ân hazretinden ve bana fehim anabhtarlarının verilmiş olduğu bazinelerinden gelmektedir.*”⁹⁷ Fütûhât söz konusu olduğunda ise bu vurgu iyice belirginleşir. Hatta ona göre ilâhî ilham eserin sadece muhtevasını değil tanzimini de tayin etmektedir ve meselâ babların sıralanışındaki zahiri ahenksizliğin sebebi de bu ilhamdır. “*Şer'î abkâmın sırları*”na dair 88. baba ilişkin olarak şöyle yazar: “*Bu babı ibadetlere dair babın öncesine yerleştirseydik daha muntazam görünürdü, ama böyle varid oldu. Bu benim şahsî bir tercihim değildir.*”⁹⁸ Bunu da bizzat Kur'ân'ın tertibine benzetir. Zira İbnü'l-Arabî'ye göre, “*Namazlara (özellikle) orta namaza (ikindiye) devam edin. Saygı ve bağlılık içinde Allah'a kulluk edin.*” (Bakara 2/238) âyetinin talak ve nikâh hakkında hükümler ihtiva eden âyetler arasında gelmesi de, zahiren irtibatsız gibi görünen bu tertip de bir hikmete binaendir.⁹⁹ İşte İbnü'l-Arabî, Mekke'deki manevî fütûhâtı neticesinde 598/1201 yılında Fütûhât'ı telifে başlamış ve bu muhtemem eserini Şam'da 629/1231 yılında uzun bir tahkik neticesinde tamamlamıştır.

II. B. Eserin Nüshaları

İbnü'l-Arabî, Mekke'de 598/1201 yılında telife başladığı hacimli eseri Fütûhât'ın ilk nüshasını Şam'da, 629/1231 yılı Safer/Aralık ayında tamamlar.¹⁰⁰ Mekke şerifi Yûnus b. Yusuf'un kızı Fatıma'dan doğan oğlu İmâdüddîn Muhammed el-Kebîr'e verdiği¹⁰¹ Fütûhât'ın bu ilk nüshası bu gün mevcut değildir. Müellif yaklaşık üç yıl sonra 632/1234'te bu eseri bütünüyle gözden geçirerek ikinci kez yazmaya başlamış ve 24 Rebîulevvel 636/1238'de tamamlamıştır.¹⁰² İbnü'l-Arabî, vefatından iki yıl önce bizzat kendi eliyle otuz yedi cilt hâlinde yazdığı bu ikinci nüshaya bazı eklemeler yaptığını söyler.¹⁰³ Bazı tashihleri de ihtiva eden bu nüshanın şeyhin en mütekâmil fikirlerini ihtiva ettiği söylenebilir. Eserin ilmî

96 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr.)*, c. IV, s. 464.

97 *Aynı eser*, c. VI, s. 61.

98 *Aynı eser*, c. III, s. 245.

99 *Aynı eser*, c. III, s. 245.

100 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (tbk.)*, c. I, s. 20, (takdim); Yahya, *Müellefât*, s. 434.

101 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr.)*, c. VIII, s. 389.

102 *Aynı yer*; Yahya, *Müellefât*, s. 434; Addas, *İbn Arabî*, ss. 287, 289.

103 İbnü'l-Arabî, *Fütûhât (byr.)*, c. VIII, s. 389.

neşrini hazırlayan Osman Yahya *Fütûbât*'ın en mükemmel metninin bu iki müellif nüshasının birlikte tahkik edilerek elde edilebileceğini, zira ikinci nüshada bu eklemelerle birlikte bazı çıkarmaların da söz konusu olduğunu söyler.¹⁰⁴ Osman Yahya bu iki nüsha arasında tespit ettiği lafzî, fikrî ve tarihî bazı farklılıklara işaret eder ve İbnü'l-Arabî'nin ilk nüshada ifade bakımından daha cüretkâr olduğunu vurgular.¹⁰⁵ Müellif tarafından kaleme alınan ikinci nüsha bir süre İbnü'l-Arabî'nin Şam'daki türbesinde muhafaza edildikten sonra üvey oğlu Sadreddin Konevî'ye intikal etmiş, XX. yüzyılın başlarına kadar da onun Konya'daki zaviye kütüphanesinde özenle korunmuştur. Bu nüsha bugün İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir (nr. 1845-1881). Konya nüshası olarak bilinen ve otuz yedi ciltten müteşekkil bu nüsha açık ve itinalı bir mağrib neshiyle yazılmıştır.¹⁰⁶ Bu nüshada, eserin tamamının müellife hayatta iken okunduğunu ve eserin hem müellif ve hem de geniş bir öğrenci kitlesi tarafından dinlenip tetkik edildiğini gösteren sema' kayıtları bulunmaktadır.¹⁰⁷ Osman Yahya *Fütûbât*'ın yetmiş bir sema' kaydını tespit etmiştir ve bu kayıtlara eserin tahkikli neşrinde yer vermiş, kayıtların tamamını ise İbnü'l-Arabî'nin eserleri hakkındaki kapsamlı çalışmasında zikretmiştir.¹⁰⁸ Bunlardan ilk yedisi 633 ve 638 seneleri arasında bizzat İbnü'l-Arabî tarafından verilmiş olan derslerin sema' kayıdır.¹⁰⁹ Son on dördü ise şeyhin vefatından sonra İbn Sevdekin ve Konevî tarafından verilen derslerin kayıtlarıdır.¹¹⁰ Bu kayıtlar, bu derece kapsamlı bir eserin sonradan izafelerle tahrif edilmesi gibi bir problemi ortadan kaldırması ve şeyhin yakın çevresi ve öğrencileri hakkında sıhhatli bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin hayatı hakkında kıymetli bir eser vücûda getiren Claude Addas, bu sema' kayıtlarını değerlendirmek sûretiyle şeyhin öğrencileri hakkında bazı kanaatlere ulaşmıştır. Meselâ Addas, 633 ve 638 seneleri arasında bizzat İbnü'l-Arabî tarafından verilmiş olan ilk yedi dersin sema' kayıtlarından şeyhin derslerine katılanların sayısının yüz yirmi civarında olduğunu söyler.¹¹¹ Yine bu kayıtlardan, şeyhin özellikle tasavvufî kimlikleriyle temayüz etmiş meşhur öğrencileri Konevî, Tilimsânî ve İbn Sevdekin'in haricinde, ulemâ çevrelerinden

104 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (tbk.), c. I, s. 20, (takdim).

105 Aynı eser, c. V, ss. 37, 38 (takdim).

106 Aynı eser, c. I, ss. 34, 35 (takdim); Kılıç, "Fütûhât" mad., *DİA*, c. XIII, ss. 252, 253.

107 Bu sema' kayıtları sadece *Fütûbât* için değil şeyhin diğer eserleri için de söz konusudur. Fakat, konularının olağanüstü çeşitliliği sebebiyle eleştirilere en az imkân veren *Fütûhât* derslerine oldukça kalabalık bir dinleyici kitlesi katılırken, şeyhin doktrinal ve metafizik niteliği daha ağır basan eserlerinin ise çok daha sınırlı bir öğrenci halkası içinde okunmaktadır. Meselâ, *Fusûs*'un tek bir sema' kaydı vardır ve yegâne dinleyici de Konevî'dir. Bk. Yahya, *Müellefât*, s. 479.

108 Meselâ bk. İbnü'l-Arabî, *age.*, c. I, ss. 137, 214, 294, 361; Yahya, *Müellefât*, ss. 435-466.

109 *age.*, ss. 435-463.

110 *age.*, ss. 464-466.

111 Addas, *İbn Arabî*, s. 272.

de bu ders halkasına katılanların olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; kadı, hatip, vazir, imam, muhaddis, ilh... gibi ulemâ muhitinden olan talebelerdir. Ayrıca oldukça geniş olan bu dinleyici kitlesinde, meşhur sûfilerin ve ilim adamlarının yanı sıra, sıradan mütevazı bir toplumsal tabakaya mensup kişilerin de bulunmasından hareketle Addas, Şeyh-i Ekber'in irfanının belki herkese açık ve harc-ı âlem sayılmasa bile gayr-i meşrû ve gizli sayılmadığı kanaatine ulaşmaktadır.¹¹²

Şeyhin vefatından sonra da asırlar boyunca bir çok defa istinsah edilen *Fütühât*'ın İstanbul kütüphanelerinde, hatta sadece Süleymâniye kütüphanesinde yüzlerce nüshası bulunmaktadır.¹¹³ Bu nüshalardan bazıları oldukça eskidir. Meselâ, müellifin 629 yılında tamamladığı ilk nüshadan istinsah edilen Beyazıt (nr. 3743-3746) nüshası 683/1284 yılından önce istinsah edilmiştir. Maalesef eksik olmakla beraber Fatih (nr. 275) nüshası da, bizzat İbnü'l-Arabî'nin ilk dönem öğrencilerinden olan İbn Sevdekin en-Nûri (ö. 646/1248) tarafından istinsah edildiği için eski ve önemli bir nüshadır.¹¹⁴ Görüldüğü gibi bu gün *Fütühât*'ın, bizzat İbnü'l-Arabî tarafından yazılan ikinci nüshası mevcuttur ve bu nüsha Türkiye'dedir. Yine bizzat onun yazdığı ve bu gün mevcut olmayan ilk nüshanın ise, İbnü'l-Arabî'nin asrında ve ilk dönem öğrencisi tarafından kaleme alınan oldukça eski müstensih nüshaları bulunmaktadır. Böyle olmakla beraber Abdülvehhâb eş Şa'rânî, Mısır'daki bazı nüshalarda tahrifat yapıldığı iddiasını ileri sürmüştür. Şa'rânî, *Fütühât*'ı özetlemeyi amaçladığı *el-Yevâkût ve'l-Cevâbir* isimli eserinde, *Fütühât*'ın bazı nüshalarında rastladığı cumhurun itikadına muhalif ifadelerin onun eserine sonradan yapılmış izafeler olduğu tezini ileri sürer. Bu tezini de, bu tür sokuşturmaların tarih boyunca bir çok meşhur alimin eserlerinde de rastlandığını ileri sürerek desteklemeye çalışır.¹¹⁵ Bu iddiasını ileri sürerken Şa'rânî'nin hangi nüshaları kastettiği kesin olarak belli değildir. İbnü'l-Arabî üzerine çalışmalarıyla meşhur Ebu'l-Alâ el-Afîfi ise Şa'rânî'nin, İbnü'l-Arabî'yi savunma sâikiyle bu iddiasını ileri sürdüğü ve bunu yaparken de şeyhi oldukça sınırlı bir bakış açısıyla değerlendirdiği kanaatindedir. Zirâ bizzat İbnü'l-Arabî'nin yazdığı nüsha ile Bulak baskısının pek çok sayfasını karşılaştırdığını ve aralarında pek bir anlam değeri olmayan basit farklılıklardan başka bir şeye rastlamadığını söyler ve en azından Bulak baskısı için her hangi bir tahrifin söz konusu olmadığını ekler.¹¹⁶

Sadece tasavvuf tarihi açısından değil, bütün İslam düşünce tarihi açısından

112 Addas, *İbn Arabî*, s. 274.

113 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütühât (ibk.)*, c. I, s. 34 (takdim). Eserin, bir çok farklı kütüphanede bulunan nüshaları için bk. Yahya, *Müellefât*, ss. 430-434.

114 Bk. İbnü'l-Arabî, *age.*, c. I, ss. 35, 36.

115 Şa'rânî. Abdülvehhâb, *el-Yevâkût ve'l-Cevâbir fî Beyanı Akâidi'l-Ekâbir*, Kahire 1959, c. I, s. 7.

116 Afîfi, Ebu'l-Alâ, "İbnü'l-Arabî'nin el-Fütühâtü'l-Mekkiyye İsimli Eseri", *İslâm Düşüncesine Üzerine Makaleler* içinde, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2000, ss. 288-290.

oldukça önemli bir eser olan *Fütûhât*'ın, müellif nüshası ülkemizde mevcut olmasına rağmen maalesef tam bir ilmî neşrine bu gün sahip değiliz. Esasında eserin ilmî neşrine 1972 yılında Osman Yahya tarafından Mısır'da başlanmıştır. Oldukça kapsamlı ve titiz bir tahkik faaliyeti olarak planlanan bu çalışmada *Fütûhât*'ın yukarıda bahsettiğimiz Konya, Beyazıt, Fatih nüshaları ile Bulak baskısı esas alınmıştır.¹¹⁷ Mısır Kültür Bakanlığı ve Sorbone Üniversitesi'nin başlattığı bu projeye XII. ciltten itibaren UNESCO tarafından da destek verilmiştir. Konya müellif nüshasına uygun olarak otuz yedi cilt halinde neşredilmesi planlanan eserin maalesef en son XIV. cildi yayımlanabilmiştir.

Fütûhât'ın tahkikli olmasa da birkaç farklı baskısı vardır. Eser ilk olarak Emir Abdulkadir el-Cezairî tarafından Mısır'da neşredilmiştir (Bulak 1297). Ayrıca eser 1876 ve 1911'de tekrar basılmış, bu son baskının Beyrut'ta bir çok tıpkı basımı yapılmıştır (Beyrut ts.). Üçüncü basımda önceki baskılara göre bazı farklılıklar ve baskı hataları bulunduğundan ilk baskı daha muteber sayılır.¹¹⁸ Ayrıca eser, Beyrut'ta Ahmed Şemseddin tarafından IX cilt halinde basılmış, bu baskıda IX. cilt *Fütûhât*'ın genel bir fihristi olarak düzenlenmiştir.¹¹⁹ Ayrıca eserin, İbnü'l-Arabî'nin vasiyetlerini ihtiva eden son bölümü *el-Vasâya* adı altında ayrı bir kitap olarak basılmıştır.¹²⁰

II. C. Şerhleri, Muhtasarlara ve Tercümeleleri

Oldukça geniş muhtevalı ansiklopedik bir eser olduğu için *Fütûhât*'ın tam bir şerhi yoktur. Fakat eserin geneline nispetle kapalı bir üslupla yazılmış olan bazı bâbları ile eserdeki bazı beyitler şerh edilmiştir. Müellifi meçhul bir çok şerhin yanı sıra ekberî çizgileriyle meşhur bazı önemli simalar da *Fütûhât*'ın kısmî şerhlerini yapmışlardır.¹²¹ Bu kısmî şerhlerden bazılarını ilgili bölümlerine göre şu şekilde sıralayabiliriz: *Fütûhât*'ın giriş kısmı üzerine yapılan şerhler: Muhammed b. Arabî el-Cezairî'nin *Şerbu Hutbeti'l-Fütûhât* (DTCF, Ktp., İsmail Sâib, nr. 5147), Muhammed el-Ba'î el-Eş'arî'nin mukaddimedeki bazı ifadeleri şerhi, (Berlin Königlich Bibliothek nr. 2875), Abdullah Salâhî'nin eserin, "*el-hamdü li'llâhî billezî evcede'l-esyâe 'an 'ademin ve 'ademihî*" şeklindeki ilk cümlesi üzerine isimsiz bir şerhi (Selîmiye nr. 630/vr. 121b-126a), Abdullah Bosnevî'nin yine bu ilk cümle üzerine *Enfesü'l-Vâridât* isimli şerhi (Yahya Efendi nr. 2864/ vr. 38-54).¹²² *Fütûhât*'ın 6. bâbı üzerine şerhler: Abdullah Bosnevî'nin *Risâletü Halli'l-*

117 İbnü'l-Arabî, *Fütûhat* (tbk.), c. I, ss. 34-36, (takdim).

118 Kılıç, "Fütûhât" mad., s. 254.

119 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât* (byr.) c. IX.

120 İbnü'l-Arabî, *el-Vasâya*, thk. Muhammed İzzet, Kahire ts.

121 Bu şerhler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yahya, *Müellefât*, ss. 468-471; Kılıç, ag.mad. ss. 254, 255.

122 Bk. Yahya, *age.*, ss. 468, 469.

Maballî'l-Mukfel isimli şerhi (İstanbul Üniv. nr. 3164/ vr. 15b 19b).¹²³ 559. bâb üzerine şerhler: Abdülkerim el-Cîlî'nin *Şerbu Müşkilâtî'l-Fütûbâtî'l-Mekkiyye* (Şehit Ali Paşa nr. 2717/ vr. 48-70) ve *Risaletün fî'l-Etvârî's- Seb'a* (Şehit Ali Paşa nr. 1397/ vr. 127- 128) adlı eserleri.¹²⁴ Ayrıca Şeyh Ömer Gürânî, *Şerb-i Mün-tehabât-ı Fütûbât-ı Mekki* adıyla eserin bazı bölümlerini Türkçe, kısmen de Arapça olarak şerh etmiştir. Sarı Abdullah Efendi de, *Fütûbât*'in özellikle 309. bölümü ve diğer bazı bölümlerinde yer alan melâmete dair konuları *Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sıfâti Melâmetiyyeti'l-Ahfiya* adı altında şerh etmiş ve bu eser *Mirkâtü'l-Evliyâ* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.¹²⁵ İsmail Hakkı Bursevî'ye mi yoksa Niyâzî-i Mısırî'ye mi ait olduğu kesin olarak bilinmeyen *Lübbü'l-Lüb* adlı risale ise *Fütûbât*'in "hazerat-ı hams" ile ilgili bölümlerinin tercüme ve şerhinden ibarettir.¹²⁶ Ayrıca tam bir şerh niteliğinde olmasa da, yakın zamanda Nihat Keklik tarafından kaleme alınan *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdâk Olarak el-Fütûbât el-Mekkiyye* isimli kapsamlı çalışma da *Fütûbât*'in anlaşılıp yorumlanması açısından oldukça önemlidir. Mezkûr eserde *Fütûbât*'tan, İbnü'l-Arabî'nin kaynakları ve eserleri bakımından kriter olabilecek muhtelif bir çok parça seçilmiş ve tahlil edilmiştir.¹²⁷

Bunların yanı sıra eserde geçen bazı şiirler de müstakil şerhlere konu olmuştur. Meselâ, "*Künnâ burûfen 'aliyen...*" şeklinde başlayan beyit Müeyyidüddin el-Cendî, Molla Fenârî, Abdurrahman el-Bistâmî, Celâleddin ed-Devvânî, Ulvân el-Hamevî gibi alimler tarafından, "*bi kuvveti 'ayni'ş-şübûd...*" ibaresiyle başlayan beyit de Dâvûd-i Kayserî tarafından şerh edilmiştir.¹²⁸ "*Subbâne men ezbre'l-esyâe...*" şeklinde başlayan beyit ise *Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşber* adı altında Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından şer edilmiştir.¹²⁹ Ayrıca "*er-Rabbu hakkun ve'l-'abdu hakkun...*" şeklinde başlayan beyit ise *Risâletü'l-fetbi'l-Mübîn* adıyla Abdullah el-Hâlidî ve Cemâl-i Halvetî tarafından şerh edilmiştir.¹³⁰

Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin havâssü'l-havâsın akidesini anlattığı bölümde pek tafsilât vermediğini söyleyen çağdaş Mısır meşâyihinden Muhyiddin et-Tu'mî de ilgili bâba *Tekmiletü Fütûhâtî'l-Mekkiyye* adı altında altmış bölümlük bir tekmile yazmıştır.¹³¹

123 Yahya, *Müellefât*, s. 469.

124 Aynı eser, ss. 470, 471.

125 Kılıç, "Fütûhât" mad., s. 255.

126 Eser, İsmail Hakkı Bursevî'ye izafe edilerek İngilizce'ye de çevrilmiştir. Bk. Bursevi, İsmail Hakkı, *Kernel of Kernel*, Great Britain 1981.

127 Bk. 4 no.lu dipnot.

128 Kılıç, ag. mad. s. 255.

129 Şerh hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1998, ss. 108-111.

130 Yahya, *age.*, s. 469.

131 et-Tu'mî, Muhyiddin, *Tekmiletü Fütûhâtî'l-Mekkiyye*, (Mektebetü's-Sakafiyye), Beyrut 1993.

Fütûbât'ın şerhlerinin yanı sıra ihtisarlari da yapılmıştır. Bunlardan en meşhurları Şa'rânî (ö. 973/1567)'nin *Levâkibu'l-Envâr, el-Yevâkût ve'l-Cevâbir ve el-Kibrûtü'l-Abmer* isimli muhtasarlarıdır. Şa'rânî, *Fütûbât*'ı önce *Levâkibu'l-Envâri'l-Kudsiyye el-Müntekât mine'l-Fütûbâtü'l-Mekkiyye* isimli eserinde özetlemiş, sonra da bu eserini *el-Kibrûtü'l-Abmer fî Beyâni Ulûmi'ş-Şeybi'l-Ekber* adı altında daha da muhtasar hale getirmiştir.¹³² Ayrıca Şâ'rânî bu bağlamda, *el-Yevâkût ve'l-Cevâbir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbîr*¹³³ adı altında başka bir eser yazmış ve bu eserinde de keşif ehli ile kelimcilerin inançlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Eser, başta *Fütûbât* olmak üzere Şeyh-i Ekber'in diğer bazı eserlerinden geniş alıntılarını ihtiva ettiği için *Fütûbât*'ın muhtasarı niteliğindedir. Zaten Şâ'rânî de *Yevâkût*'ün, *Fütûbât* ekseninde döndüğünü, her bir bölümü yazmak için *Fütûhat*'i bir kez mütâlaa ettiğini eserin sonunda belirtir.¹³⁴ Ayrıca Şeyh-i Ekberî, ifade ve derinlik bakımından sûfiyyenin en kapsamlısı gördüğünü, dolayısıyla da büyük suflerin akidesini ihtiva eden eserini, şeyhin başta *Fütûbât* ve diğer bazı eserleri temelinde inşâ ettiğini söyler.¹³⁵

Fütûbât üzerine başka bir çok ihtisar çalışması daha vardır: Abdulganî en-Nablûsî'nin *Sevati'ul-Envâri'l-Kudsiyye'si*, Abdulmuhsin b. Muhammed'in *el-Müntehab mine'l-Fütûhât*'i, Hüseyin Hamdi el-Hanefî er-Rûmî'nin *Safvetü'l-Fütûbât*'i, hep şeyhin ansiklopedik eseri üzerine yapılmış muhtasarlardır.¹³⁶

Şerhlerinde olduğu gibi *Fütûbât*'ın tam bir tercümesi de yoktur. Fakat bazı dillere kısmî tercümesi yapılmıştır. Batıda ilk kez Michel Valsan (Mustafa Abdülaziz) tarafından Fransızca kısmî bir tercüme yapılmış ve on bir parçadan ibaret olan bu tercüme 1953-1966 yılları arasında *Etudes Traditionnelles (Paris)* dergisinin çeşitli sayılarında yayımlanmıştır.¹³⁷ Daha sonra Valsan'ın talebelerinden Charles-André Gilis (Abdürrezzâk Yahya), "Hac ve Sırları" adlı 72. bölümü *La Doctrine Initiatique du Périnage* (Paris 1982) adıyla, "Rahmanî Nefes ve Sırları" adlı 198. bölümü ise *Le Coran et la Fonction d'Hermès* (Paris 1984) adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir. Diğer taraftan muhabbete dair 178. Bölüm Maurice Gloton tarafından *Traité de l'amour* (Paris 1986), "Kimyâ-i Saâdet" adlı 167. bölüm ise S. Ruspoli tarafından *L'Alchimie du Bonheur Parfait* (Paris 1980) adıyla Fransızca'ya çevrilmiştir. Yine İbnü'l-Arabî üzerine araştırmalarıyla tanınan Mic-

132 Bk. eş-Şâ'rânî, Abdülvehhâb, *el-Kibrûtü'l-Abmer, el-Yevâkût ve'l-Cevâbir*'in hamisinde, Kahire 1959, s. 2.

133 Şâ'rânî'nin hayatı ve bu eseri hakkında bk. Uluç, Tahir, "Abdülvehhâb eş-Şâ'rânî ve el-Yevâkût ve'l-Cevâbir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbîr Adlı Eseri", *Tasavvuf*, Yıl 3, S. 9, Temmuz-Aralık 2002, ss. 209-219.

134 Bk. Şâ'rânî, *age.*, c. II, s. 201.

135 *Aynı eser*, c. I, s. 3.

136 Bk. Yahya, *Müellefât*, ss. 471, 472.

137 Yahya, *aynı eser*, s. 472; Kılıç, "Fütûhât" mad. s. 255.

hel (Ali) Chodkiewicz'in başkanlığında Fransızca ve İngilizce'ye yapılan tercüme-ler ise, Chodkiewicz'in oldukça önemli bir mukaddimesiyle birlikte yayımlanmıştır (*Les Illuminations de la Mecque*, Paris 1988).¹³⁸

Batıda ayrıca *Fütübât* eksenli oldukça önemli çalışmalar da yapılmıştır. M. Asin Palacios'un, *Fütübât*'ın bazı bölümleriyle Dante'nin *İlâbî Komedya'sı* arasındaki benzerlikleri gösteren *La Escatologia Musulmâna en la Divina Comedia* (Madrid 1919) isimli eseri yayımlanmıştır. Chodkiewicz'in *Fütübât* üzerine yorumlarından oluşan makalelerini ihtivâ eden diğer bir Fransızca eser ise *Un Océan Sans Rivage* adıyla yayımlanmıştır (Paris 1992).¹³⁹ Yine William Chittick'in *The Sûfi Path of Knowledge* isimli eseri bu açıdan oldukça önemli bir çalışmadır. *Fütübât*'tan önemli bir çok nakil üzerine inşa edilmiş olan eserde İbnü'l-Arabî'nin metafizik hakkındaki görüşleri, müellifin eserin giriş kısmında kaydettiği gibi uzman olmayanların da anlayabileceği bir tarzda ele alınmıştır.¹⁴⁰ Stephen Hirtenstein ve Michael Tiernan tarafından yayıma hazırlanan *Mubyiddin Ibn 'Arabî: A Commemorative Volume* adlı derlemede de *Fütübât*'tan bazı seçkilere yer verilmiştir.¹⁴¹

Fütübât'ın kısmî de olsa Türkçe'de hayli tercümesi vardır. Farklı bir çok bâb Osmanlıca'ya ve günümüz Türkçe'sine aktarılmıştır. Bir şeyh bulmadan önce müridin yapması gereken şeyleri ihtivâ eden 53. bâbın mütercimi meçhul bir tercümesi Süleymaniye kütüphanesinde (Tahir ağa nr. 772), cennet ve menzillerini ihtiva eden 65. bâbın yine mütercimi meçhul bir tercümesi de İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Osman Ergin, nr. 72) bulunmaktadır. Şeyhlere saygı ve onların kalplerine girme konusuna dair 181. babın Şeyh Mustafa Efendi tarafından yapılan bir tercümesi de basılmıştır (İstanbul 1285). Yine 178. bâb *Neb'a-i Mubabbet* adı altında Ömer Lütfi Efendi tarafından, şeyhin vasiyetlerini ihtiva eden 560. bâb ise Kaymakam Osman Bey tarafından tercüme edilmiştir.¹⁴²

Fütübât ayrıca, Selahattin Alpay, M. Sadettin Bilginer, İbrahim Aşkî Tanık, Naim Erdoğan ve özellikle de son zamanlarda Mahmut Kanık tarafından kısmî olarak günümüz Türkçe'sine kazandırılmıştır.¹⁴³

138 Kılıç, "Fütübât" mad., s. 255.

139 Eserin İngilizce tercümesi için bk. *An Ocean Without Shore*, çev. David Streight, New-York 1993.

140 Bk. Chittick, William C., *The Sufi Path of Knowledge*, New-York 1989 s. XX.

141 Bk. *Mubyiddin Ibn 'Arabî, A Commemorative Volume*, ed. Stephen Hirtenstein-Michael Tiernan, (Element Books), Dorset 1993. Meselâ, William C. Chittick'in "Two Chapters from The Futübât al-Makkiyye", age. ss. 90-124 ve J. Winston Morris'in "How to Study the Futübât: Ibn 'Arabî's Own Advice" age. ss. 73-90 isimli yazıları bu açıdan önemlidir.

142 Kılıç, ag mad., s. 256.

143 Bk. Selahattin Alpay, *Fütübât-ı Mekkiyye*, İstanbul 1986; M. Sadeddin Bilginer, *Abadiyyet Risalesi ve Fütübât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler*, İstanbul 1983; İbrahim Aşkî Tanık, *Tasavvuf*, İstanbul 1955; Naim Erdoğan, *Fütübât-ı Mekkiyye'den Altın Sayfalar*, İstanbul trs.; Mahmut Kanık *Fütübât*'ın şu bölümlerini tercüme etmiştir: 178. bâb, *İlâbî Aşk*, İstanbul 1992; 1., 2.,

II. D. Eserin Üslûbu ve Muhtevası

Tasavvufî eserler içerisinde ihtiva ettiği madde ve konu bakımından en zengin, ifade bakımından en titiz ve fikir bakımından da en derini olan *Fütûbât*, Tasavvuf Tarihi açısından zirvede bir yerde, adeta dönüm noktasında bulunmaktadır. Şeyh-i Ekber'in vefatından günümüze kadar bir çok mutasavvıf, düşünür ve araştırmacı onun eserlerine ve görüşlerine kayıtsız kalamamıştır. Zengin muhteva ve üslupla kaleme alınan *Fütûbât*, bazen eleştirel mahiyette ve dolaylı tarzda da olsa asırlar boyunca bir çok kimsenin ilgisini çekmiştir.

Daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi muhteva, imlâ ve tertibi bakımından bütünüyle ilham ürünü olan *Fütûbât*'ın fikrî akışı şaşırtıcı ve zor takip edilir bir mahiyet arz etse de eserin geneli itibarıyla bir üslup sadeliği içinde yazıldığını söylemek mümkündür. Özlü ve dolaysız bir nesir üslûbu, şeyhin diğer bazı eserleriyle mukayese edildiğinde *Fütûbât*'ın okumasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle müellifin *Fusûsü'l-Hikem*,¹⁴⁴ *el-Ankâu'l-Mugrib*¹⁴⁵ ya da *Kitâbu'l-İsrâ*¹⁴⁶ gibi veciz eserlerini dikkate aldığımızda, *Fütûbât*'ın, bazı bölümleri istisna edilmek kaydıyla sade bir nesir üslûbuyla yazıldığını söyleyebiliriz. Böyle olmakla beraber bazı bölümler şerh edilmeye ihtiyaç duyulacak kadar kapalıdır. Nitekim eserin şerhlerinden bahsedilirken de vurgulandığı gibi bu bölümler şerh de edilmiştir. Geneli itibarıyla açık bir nesir üslûbuyla yazılmış olmasına rağmen *Fütûbât* ilk etapta yüzeysel bir okumayla anlaşılıp ihtiva ettiği konular hakkında hemen sıhhatli bir kanaate ulaşılabilecek tarzda bir eser de değildir. Çünkü İbnü'l-Arabî'nin üslûbundaki kapalılık her zaman dikkati çekmiş, hatta bazı hususlarda açıkça ifade etmek yerine sadece "işaret" derecesinde kapalı ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁷ Diğer taraftan dil üslubunun yanı sıra İbnü'l-Arabî'yi anlamayı zorlaştıran başka etkenler de vardır. Mesela onun bu eserin bir ıstılahlar deryası olması, kendinden önce sûfiler tarafından kullanılan ıstılahları kullanmasının yanı sıra onlara kendi varlık, insan ve bilgi tasavvuru doğrultusunda özel anlamlar yük-

3. cüzler ile muhtelif bazı bâblardan seçkiler, *Marifet ve Hikmet*, İstanbul 1995; 1., 2., ve 26. bablar, *Harflerin İlmî*, Bursa 2000; 560. bâbın ilk kısmı ile muhtelif bir çok bâbdan seçkiler, *Hakikat ve Tefekkür*, Ankara 2003.

144 Şeyhin en veciz ve dolayısıyla da en çok şerh edilen eseri konumunda olan *Fusûs*'un üslûbu hakkında, İbnü'l-Arabî'nin felsefesi üzerine doktora tezi hazırlayan Afifi'nin şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "*Fusûsü'l-Hikem*'den başlayarak İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını okumaya başladım. *Fusûsü'l-Hikem*'i, *Kâşânî*'nin şerhiyle birlikte defalarca okudum, fakat Allah bana bu kitapları hiçbir bakıkatı açmadı. Kitap, açık bir Arapça idi, tekil olarak aldığım da her lâfzı anlaşıyordu, fakat her cümlelerin veya cümlelerin büyük bir kısmının toplam anlamı, deyimler ve sembollerden ibaretti..." Afifi, *Ebu'l-Alâ, Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2000, s. 43.

145 Bk. İbnü'l-Arabî, *el-Ankâu'l-Mugrib*, thk. Halid Şibl Ebu Süleyman, Kahire 1997.

146 Bk. İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, Resail içinde, ss. 156-222.

147 Tahralı, Mustafa, "*Fusûsü'l-Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler*", *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-I* içinde, İstanbul 1999, s. 35.

mesi ve anlam çerçevelerini semantik açıdan genişletmesi onu anlamayı zorlaştıran, ya da başka bir ifadeyle yanlış anlaşılmasını ve hakkında bir çok tartışmaların husule gelmesini kolaylaştıran sebeplerdendir. İbnü'l-Arabî'nin âdetâ kendine has bir literatürü vardır. O, kelimelere "özel" diyebileceğimiz anlamlar yükler, kendi ifadesiyle "mücmel" lafızlar kullanır.¹⁴⁸ Bu husûsiyet eserlerinin tercümesini de zorlaştırmaktadır. Zîrâ, tercüme edildiğinde kelimelerin pek çoğu ya orijinal hâliyle kalacaktır ki böylesi bir tercümeyi okumanın hiçbir anlamı olmayacaktır. Ya da istilâhlar anlamlarıyla birlikte verilecektir ki bu durumda da muhtemelen anlam kaymaları olacak, tercümenin hacmi genişleyecek ve okuyucu büyük bir ağırlık hissedecektir.¹⁴⁹ Ayrıca onun temelde varlık ve bilgi anlayışının zorunlu bir sonucu olarak gördüğümüz paradoksal ifadeleri¹⁵⁰ de onu doğru anlamak açısından oldukça önemlidir. Mantikî açıdan birbiriyle çelişir görünen bu ifadeler, onun genel sistemi açısından bakıldığında bir birini tamamlayan ifadelerdir ve her biri hakikatin başka bir vechesini ifade etmektedir.

Bütün bunların yanı sıra daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi, kendisi açısından esas teşkil eden görüşlerinin, başka bir ifadeyle onu diğer düşünürlerden hatta diğer bazı sûfilerden ayıran esas itikadının, her hangi bir konu bütünlüğü söz konusu olmaksızın eserlerinin bütününe yayılmış olması¹⁵¹ onun temel vurgularını anlamayı zorlaştırmaktadır. İşte bütün bu hususlar dikkate alınmayıp yüzeysel ve alandışı bir yaklaşımla okunduğu zaman İbnü'l-Arabî, kendisiyle çelişen ve hatta üzerende ısrarla vurgu yaptığı din ve şeriat dairesi dışına çıkan biri olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁵² İbnü'l-Arabî'nin iki önemli eseri *Fusûsü'l-Hikem* ve *Tedbîrât-ı İlahiyye*'nin şarihî Avni Konuk, Şeyhü'l-Ekber'in eserlerinde açıkladığı marifetlerin ne kadar ince ve anlaşılması zor olduğu hususunda şunları söyler: "Çoğu kimseler Şeyh'in açıklamış olduğu hakikat ve marifetlerden ür-küp onları inkar ederler. Ve birtakım kimseler ise anladıklarını zannedip kul-luğun gereği olan taatten uzaklaşarak dalâlete düşerler. Bu hakikat ve marifet-ler kıldan ince kılıçtan keskin bir sırat-ı müstakîmdir. İlahî tevfiik rehber olma-

148 Bk. Hakim, Suad, *el-Mu'cemü's-Sûfî*, Beyrut 1981, ss. 15-20; Aynı müellif, *İbn Arabî ve Müvellidü Lügâti Cedîde*, Beyrut 1991, s. 59 vd.; Tahralı, Mustafa, agm., s. 35.

149 Gürer, Dilaver, "İbn Arabî'de Lügat, İstilah ve Bâtin Anlamlarıyla Din Kavramı", *Mârife*, Yıl 1, S. 3, Kış 2002, s. 45.

150 İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde geçen paradoksal ifadeler hakkında bk. Chittick, *The Sûfî Path*, ss. 69-76; Aynı müellif, *Hayal Âlemleri*, çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul 1999, ss. 40-43; Tahralı, Mustafa, "Fusûsü'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vaahdet-i Vücûd", *FHTŞ-II* içinde, İstanbul 1997, ss. 9-38; Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Hayal ve Düzeyleri", *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 10, Ocak-Haziran 2003, ss. 308, 309.

151 İbnü'l-Arabî, *Fütübât (tbk.)*, c. 1, s. 213.

152 Meselâ İbrahim el-Bikâî, Fütübât'taki bazı meselelerden dolayı Şeyh-i Ekber'i tekfir eder. Fakat Bikâî'nin bu yaklaşımı birçok âlim tarafından reddedilmiştir. Celâleddin Suyûtî bu doğrultuda küçük bir eser kaleme almıştır. Bk. Suyûtî, Celâleddin, *Tenbîhu'l-Gabî fî Tanueti İbn Arabî*, hzl. Abdurrahman Hasan Mahmud, Kahire 1990.

dikçe "aklın ayağı"nın kayma korkusu vardır."¹⁵³ Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde, cümle içerisinde isimlerin yerine çok sayıda işaret zamiri kullanması da¹⁵⁴ cümleyi zorlaştırmakta, dolayısıyla da anlaşılma problemini doğurmaktadır.

Kıscacası düşüncesini daha çok varlık üzerine yoğunlaştıran, varlığın mahiyeti hususunu tasavvufî bir metotla anlatmaya ve izah etmeye çalışan İbnü'l-Arabî'nin, tasavvufî tecrübesi sonucu elde ettiği marifeti ifade etmede kullandığı dil üslûbu başlı başına bir problemdir. Özellikle *Fusûs* ve *Ankâu'l-Mugrib* gibi kapalı bir üslûpla yazılmış eserlerinin yanı sıra *Fütûbât*'ın bazı bölümleri de oldukça veciz ve î mâlidir. İbnü'l-Arabî ve eserleri hakkında önemli çalışmaları olan Afîfî, *Fusûs*'un Arapça olduğu halde anlayamadığı ilk eser olduğunu, bu problemi de başta *Fütûbât* olmak üzere İbnü'l-Arabî'nin diğer eserlerine baş vurmak suretiyle aştığını beyan etmektedir.¹⁵⁵ Dolayısıyla *Fütûbât*, bazı bölümleri î mâli olmakla birlikte İbnü'l-Arabî'nin başta *Fusûs* olmak üzere veciz eserlerinin anlaşılması bakımından önemlidir ve hatta onların kapsamlı bir şerhi konumundadır.

Fakat bütün bu kompleks, anlaşılması zor üslûbunun yanı sıra, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin ayrıcalıklı bir yönü vardır: Hangi konudan bahsederse bahsetsin, bu, felsefî-kelâmî bir konu olabileceği gibi, fikhî veya dil ile ilgili bir konu olabilir, hepsinin temel bir fikrin, *tevid* ve *vahdet-i vücûd* fikrinin damgasını taşımasıdır. O, ele aldığı konuları, ya *vahdet-i vücûd* anlayışından hareketle işlemede ya da nihâî olarak *vahdet-i vücûd* bağlamaktadır. Bu sebeple onun fikirleri zaman zaman dağınık, bir birinden kopuk gibi görünse de, bir biriyle ince bir mantikî örgüyle bağlantılı ve insicamlıdır.

Fütûbât ansiklopedik bir eser olduğu için fıkıh, kelam, tasavvuf vb. gibi bir çok ilmin konuları eserde ele alınmıştır. Bu konular işlenirken de avam-havas her kesin kendi idrak seviyesine göre anlayabileceği kapsamlı bir üslup kullanılmıştır. Meselâ müellif *Fütûbât*'ın mukaddimesinde, genel olarak müslümanların ve kelam alimlerinin itikat esaslarından açıkça bahsettikten sonra, çoğu insan idrakten aciz olduğu için havassın akidesini ise kitabın bütününe yaydığını söylemektedir.¹⁵⁶ Böylesi kapsamlı bir eserde yer yer kapalı sembolik ifadeler bulunsa da geneli itibarıyla açık ve sade ifadelere rastlanması şaşırtıcı değildir. Esasında İbnü'l-Arabî böyle bir üslûbu benimsediğini *Tedbîrât*'ında açıkça ifade eder ve eserlerinde açık ifade (*beyan*) ile sembolik anlatımın (*remz*) bir arada verildiğini söyler. Böylece hem avâm ve hem de havâs bu ifadelerden kendi nasibini alır.¹⁵⁷

153 Konuk, Ahmed Avni, *Tedbîrât-ı İläbiyye Tercüme ve Şerhi*, hzl. Mustafa Tahralı, İstanbul 1992, s. 27.

154 Meselâ bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk.)*, c. II, s. 64.

155 Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Fusûs Okumaları...*, s. 44.

156 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk.)*, c. I, s. 213.

157 İbnü'l-Arabî, *Tedbîrât*, s. 106. Meselâ o, *Tedbîrât*'ta, bir yandan İslâm dünyasında hükümdarlık makamında bulunan "halife"ye nasihat ederken, bir yandan da tasavvufî anlamda Allah'ın

Farklı bakış açılarını göz önünde bulunduran bu çok yönlü ifade üslubu esasî îtibarıyla Kur'an ve Sünnet'in üslûbudur. Bunun içindir ki her ayet, ilk bakışta anlaşılan genel anlamından sonra, başka pek çok anlama tefsir edilmiştir.¹⁵⁸

İbnü'l-Arabî görüşlerini sürekli ayet ve hadislere dayandırır. Hatta bazen ayet ve hadisleri kendi ifade kalıpları içerisinde verir.¹⁵⁹ Kur'an ve Sünnet eserin temel kaynaklarıdır. Zira Mutlak vücüd kendini insanlara kutsal metinler aracılığıyla, onların konuştuğu bir dil formunda açar. Vücud'un mutlak hakikati asla bilinemez olmasına rağmen, Kur'an ve Hadis'te zikredilen her ilahî isim Vücüd'un hakikati hakkında bir şeyler söyler. Bu yüzden İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin çoğu Kur'an ve Hadis'in yorumundan ibarettir.¹⁶⁰ Hatta bütün irfanın, yazdığı ve söylediği her şeyin Kur'an hazretinden, onun hazinelerinden kaynaklandığını bizzat kendisi söyler.¹⁶¹

İbnü'l-Arabî elde ettiği marifet hakkında konuşmasının Allah (c.)'in emri ve iznine bağlı olduğunu, kendisi için bir sınır çizildiği zaman orada konuşmasını kestiğini söyler.¹⁶² Dolayısıyla onun eserleri, üzerinde detaylıca düşünülüp, belirli bir plan dahilinde yazılmaya karar verilmiş sistemli konulardan müteşekkil değildir. Takip ettiği metodun diğer müelliflerinkinden farklı olduğunu bizzat kendisi vurgular. Şöyle ki, marifetin dışındaki bilgileri kaleme alan diğer müellifler, her ne kadar incelediği ilmin etkisinde kalsa da, istediği şeyi eserine alma, istediğini de çıkartma hususunda özgürdür. İbnü'l-Arabî kendilerinin ise böyle olmadıklarını, İlahî Hazret'in kapısında bütün his ve ilimlerinden uzaklaştıklarını, ancak İlahî bir emirle ve kendilerine çizilen sınıra göre eserlerini yazdıklarını söyler.¹⁶³

İbnü'l-Arabî *Fütübât*'ta, ele aldığı konunun mahiyeti, kendisi ve öğrencilerinin halleri ya da onların sorularına binaen kimi zaman diyalog üslûbunu, kimi zaman hakimâne ilnî üslûbu, kimi zaman da edebî ve hayalî üslûbu kullanmaktadır. Her ne kadar Massignon, şeyhin *Fütübât*'daki üslubunu duygusuz ve donuk bulsa da¹⁶⁴ eserde bir çok farklı üslûbun, edebî ve hayalî tasvirlerin bulun-

yeryüzünde halifesi olan “insan-ı kâmil”i göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin nasihatleri sadece siyasi balife ve hükümdara değil, insan-ı kâmile, insan-ı kâmil olacak kişiye ve kendi vücüdünde halife olan insana hitaben söylenmiş olmaktadır. Böylece okuyucu kendi anlayış ve irfanına göre, bu anlam seviyelerini anlayıp istifade edebilmektedir. Konuk, *Tedbirat Şerhi*, s. XXV (takdim).

158 age. s., XXV.

159 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütübât (tbk.)*, c. I, s. 43; c. II, s. 117.

160 Çhütüick, *Hayal Âlemleri*, s. 36.

161 İbnü'l-Arabî, *Fütühat (byr.)*, c. VI, s. 61.

162 İbnü'l-Arabî, *el-Fütübât (tbk.)*, c. I, s. 264.

163 age., c. I, s. 265.

164 Hallâc hayranlığıyla tanınan L. Massignon şeyhin üslûbu hakkında şunları söyler: “İbn Arabî bir taraftan hakimâne bir tavır ve sıkı bir ölçülülüğu yansıtan, bir taraftan teknik istihlâlarla dolup taşan üslûbu içinde genel görüşlerini ve şahsî vakıalarını anlatmakta, daima duygusuz ve donuk bir

ması ona canlılık katmaktadır. Kaldı ki *Fütûbât*, sürekli anlaşılması zor, ilmî meselelerin tartışıldığı soğuk, yorucu bir eser olmayıp, müellifin farklı manevî tecrübelerinin ve bunların canlı tasvirlerinin anlatıldığı, şeyhleri ve dostları hakkında samimi ve duygulu ifadelerinin yer aldığı kapsamlı bir eserdir. Daha sonra hayâlî üslubundan bahsederken de değineceğimiz gibi, 'Allah'ın sıfatları' meselesi gibi kelâmî bir konuyu hayâlî tasvirlerle, sembolik olarak anlatırken eserin üslubu hiç de donuk değildir. Yine fütüvvetin,¹⁶⁵ şefkat, merhamet ve diğer gamlığın zayıf güçlü bütün mahlukata şamil olması gereğini vurgulamak üzere zikrettiği şu hadiseyi anlatırken de üslubu soğuk değildir: "...şeybi misafirlere sofrayı sermesini emretmişti. O ise sofranın üzerindeki karıncalardan dolayı sofrayı bazzırlamada gecikti. Sofranın üzerindeki karıncaları dağıtmayı fütüvvete uygun görmüyordu. Çünkü hayvanlara dokunmamak, onları serbest bırakmak da fütüvvettendir. İşte bu sebeple, karıncalar kendiliklerinden çıkıncaya kadar, onları sofradan zorla çıkarmaksızın bekledi... Nibayet şeybi ona, 'hassas davran-dın' dedi."¹⁶⁶ Şeyh-i Ekber hiç şüphesiz hâkimâne bir üslupla kendini ifade etmektedir, zîra yolun nihâî menziline varıp hakka'l-yakine ulaşmış biri olarak konuşmakta, geçtiği yol üzerindeki hal ve dereceleri tam bir vukûfiyetle tasvir etmekte ve bu yolda rehberlik etme adına yazmaktadır.¹⁶⁷

Esasında *Fütûbât*, ilk müellif nüshası otuz yıllık uzun bir zaman dilimi içerisinde yazılmış otuz yedi ciltlik ansiklopedik bir eser olduğu için tek bir yazı üslubundan söz etmek mümkün değildir. Temelde müellifin yaşadığı rûhânî tecrübe ve hallere ve bunun yanı sıra öğrencilerinin durumuna ve sorularına bağlı olarak bir çok farklı üslubu eserde görmek mümkün: Hayâlî, ilmî, edebî üslubun yanı sıra *Fütûbât*'da kimi zaman diyalog üslubuna da yer verilmektedir.

Bazen "eğer şöyle denirse biz de şöyle cevap veririz", şeklinde diyalog üslubunu kullanır.¹⁶⁸ Genelde hitabet sanatına ait olan bu üslupta müellif, dinleyici ya da okuyucuların azim ve gayretlerini harekete geçirmek için onlarla konuşur. Bu ifade tarzında duruma göre istihfâm, taaccüp ve istihkâra kadar bütün ifade

edâ taşıyan bu üslup onun Hallâc hakkındaki kanaatini nasıl oluşturduğuna dair en değerli ipucunu sunmaktadır." Addas, *İbn Arabî*, s. 212, Massignon'un *La Passion de Hallaj* isimli eserinden (c. II, s. 414) naklen. Massignon'un şeyh hakkındaki bu kanaati, İbnü'l-Arabî'nin Hallâc hususunda sık sık dile getirdiği ihtiyat kayıtları sebebiyle olabilir. Yukarıda Massignon'dan iktibas edilen metnin son kısmı da bu yönde bir ipucu vermektedir. Bk. Addas, *aynı yer*.

165 Fütüvvet: Fedakârlık, ferâgat, mertlik. Bir kimsenin sırf insânî mülâhâzalarla başkalarının hak ve menfaatını kendisinininkinden önde tutması. Bk. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 183; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, ss. 280, 281. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Afifi, Ebu'l-Alâ, "Melâmîlik, Sûfilik ve Ehl-i Fütüvvet", *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler* içinde, ss. 135, 194.

166 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk.)*, c. IV, s. 68.

167 Addas, *age*. s. 212.

168 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (tbk.)*, c. I, s. 277.

şekillerine baş vurularak hitapta etki, zenginlik ve güzellik sağlar.¹⁶⁹ Genelde istifhamlarla diyalog üslûbunu kullanan İbnü'l-Arabî, kimi zaman öğrencilerinin soruları üzerine, kimi zaman da bizzat kendisi muhtemel soruları dile getirerek, ortaya koyduğu görüş hakkında akla gelebilecek yanlış anlaşılmalara tek tek işaret eder ve bu yanlış anlaşılmaları gidermeye çalışır.¹⁷⁰ Meselâ âlemin varlığı konusunu işlerken muhtemel yanlış anlaşılmalara şu şekilde işaret eder: “*Tevehbûmî olarak, âlemin varlığı Hakk’ın vücûdundan ne zaman sonra vücûd buldu? gibi bir soru sorulursa şöyle deriz: ‘Ne zaman’ sorusu zamana aittir, zaman ise göreceli nispetler âlemine ait olup Allah’ın yaratıklarındandır. Nispetler âlemi içinse yaratma takdîrîdir, îcâdî değil. Dolayısıyla bu soru batıldır.*”¹⁷¹

Diğer taraftan İbnü'l-Arabî eserinde, misal/hayal âleminde yaşamış olduğu bir çok tecrübesini anlatır, kimi zaman da bazı metafizik problemleri hayalî tasvirlerle başvurmak sûretiyle zihinlere yakınlaştırmaya çalışır. Bu yönüyle onun bu tasvirleri tabiî mitlerin¹⁷² dilini anımsatmaktadır. Paul Tilich *İmanın Dinamikleri* adlı eserinde, Allah-âlem ve insan ilişkilerini sembolik tarzda anlatmaya matuf olan mit’lerin her zaman mevcut olduğunu, zirâ bizzat îman dilinin sembollerden kurulu olduğunu vurgular. Mitolojik dil, zaman ve mekânın ötesinde olan metafiziği nihâlik iddialarını ortadan kaldırmadan zaman ve mekân çatısı altına yerleştirir. Esasında tek Tanrı bile, hakkında konuşulmaya başlandığı andan itibaren zaman ve mekân çevresine çekilmiştir ve dolayısıyla da mitolojik dilin bir nesnesi olmuştur.¹⁷³

İnsanın nihâi kaygısına ait sembollerin bir bileşimi olan mitler insan bilincinin daima var olan formlarıdır, bütünüyle sökülüp atılamaz. Fakat kutsal kitaplarda bulunan mitolojik öğeler, mitolojik olarak kalmalı, sembolik unsurları sürekli korunmalı ve bulunacak bilimsel karşılıklarla yer değiştirilmemelidir. Çünkü sembollerin ve mit’lerin yerini alabilecek bir şey yoktur. Semboller ve mit’leri doğrudan anlamlarıyla algılamaya çalışan “literalist”¹⁷⁴ bir yaklaşımda sembolün kendisinin ötesinde bir şeye işaret etme karakteri göz ardı edilmektedir. Li-

169 Hâşimî, Ahmed, *Cevheretü'l-Belağa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, İstanbul 1984, s. 44.

170 İbnü'l-Arabî, *el-Fütûbât (tbk.)*, c. II, ss. 76-78, 84, 85.

171 *age.*, c. II, s. 77.

172 Burada söz konusu olanın tabiî mittir, yoksa İbnü'l-Arabî'nin üslûbunun eski İran ve Yunan'da olan tarihî mitolojilerle mukayesesini yapmak gibi bir niyetimizin olmadığını özellikle vurgulamak istiyoruz. Tabiî mitlerin yanı sıra bir de tarihî mitler vardır. Eski İran'da olduğu gibi, yeryüzünü iki ilâhî gücün savaş alanı olarak gören anlayış, yine eski Yunan'da olduğu gibi yeryüzünün birbirine eşit olmayan bir tanrılar hiyerarşisi tarafından yönetildiğini iddia eden anlayışkar tarihî mitlerdir. Bk. Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer, Ankara 2000, s. 55.

173 *age.*, s. 51.

174 Literalizm/Lâfızcılık: Metindeki bir ifadenin ve düşüncenin zahirde gözüken anlamına bağlılığı ifade eder.

teralizm Tanrı'yi nihâliğinden ve haşmetinden yoksun bırakmakta, O'nu sınırlı ve bağımlı olanın seviyesine indirmektedir. Bu sebeple eğer îmanda semboller literal anlamıyla alınacak olursa bir putperestin seviyesine inilmiş olunur.¹⁷⁵ Özeldede İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin, genelde de dinî metinlerin anlaşılmasında bu hususiyet oldukça önemlidir.

Bizim burada üzerinde durduğumuz konu tabîî mit'dir. İbnü'l-Arabî'nin kullanmış olduğu hayâlî/mitolojik üsluptan bahsederken, eski Yunan, İran ya da Hint kültürlerinde rastladığımız tarihî miti değil, Paul Tillich'in vurguladığı gibi, metafiziğin kendine has sembollerinin bileşimini, yani tabîî miti kastediyoruz. Zîrâ İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde ne bir tanrılar hiyerarşisini ne de mutlak düalist bir anlayışı bulmak mümkündür. İbnü'l-Arabî, Kur'an'dan ve kendi manevî deneyiminden mülhem olarak, Allah-âlem ve insan ilişkisi, Allah'ın sıfatları ve âlemin yaratılışı gibi hususları hayâlî unsurlar kullanmak suretiyle canlı bir şekilde anlatır. Ayrıca onun bu anlatım üslûbunda, ayrı bir ontolojik gerçeklik olarak kabul ettiği *hayâl âlemi* ve bizatihi bu âlemde yaşamış olduğu tecrübeleri oldukça önemlidir. Zîrâ İbnü'l-Arabî, duyular âleminden daha gerçek bir âlem olarak tanımladığı *hayâl/misal* âleminde¹⁷⁶ bir takım metafizik hakikatleri bizzat sembolik olarak müşahede etmiştir. Çünkü hakikatleri semboller şeklinde sunma bizzat *hayâlî* doğasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onun bu hayâlî/sembolik anlatımları, salt talim kaygısıyla, ince metafizik hakikatleri zihinlere yaklaştırmak için seçilen sıradan benzetmeler olmayıp, onun bizzat varlık ve hakikat anlayışıyla paralel bir nitelik taşımaktadır. Şimdi İbnü'l-Arabî'nin kullanmış olduğu hayâlî anlatım tarzından bazı örnekler vermeye çalışalım:

Meselâ, *Fütûhât*'ın girişinde âlemin yaratılışı ayet ve hadislerden mülhem olarak oldukça canlı bir şekilde, hayâlî bir üslupla anlatılmaktadır: "...sonra irade kalemini ilim mürekkebine daldırdı da korunmuş, saklanmış olan *levb-i mahfuza* kudret sağıyla; olanı, olacak olanı ve hali hazırda olmakta olanı, batta olmayacak olan her şeyi yazdı... İşte bu yüce kalemin, diğer isimlerden ayrı olarak yazdığı ilk isim şu oldu: 'Ey Muhammed! Ben, senin için, senin mülkün olan bir âlem yaratmak istiyorum ve su cevberini yaratıyorum. Bu su cevberini eşsiz izzet perdesi olmasızın yarattım. Ve Ben, amâda nasıl isem öyleyim, benimle beraber hiçbir şey yoktur.' Yüce Allah suyu soğuk ve donmuş olarak, tıpkı daire biçiminde dönen bir cevber gibi yarattı. Ve bu cevber, cisim ve ârâzların zâtilarını bilkuvve tevdî etti. Sonra arşı yarattı ve Rahman ismi bu arşı kapladı. (Taba 20/5). Sonra kürsüyü dikti ve iki ayak ona doğru sarktı. Sonra

175 Tillich, *İmanın Dinamikleri*, s. 53.

176 İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde hayalin insanî ve ontolojik farklı düzeyleri için bk. Corbin, *Creative Imagination*..., ss. 179-237; Chittick, *The Sûfî Path*..., ss. 112-139; Aynı müellif, *Hayal Âlemleri*, ss. 97-112; Kasım, Mahmud, *el-Hayâl fî Mezbebi Muhyiddin İbn Arabî*, Kahire 1969; Çakmaklıoğlu, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Hayal ve Düzeyleri", ss. 299-329.

soğuk ve donuk olan bu cevhere celâl nazarıyla baktı da o, utancından eridi, parçalarına ayrıldı ve su olup aktı. İşte, yer yüzü ve gökyüzü var olmadan önce O'nun arşı bu su üzerindeydi...(Hud 11/7) Sonra Allah, bu suya bir nefes gönderdi de su, bu nefesin sarsıntısından dalgalandı ve köpürdü. Dalgalar arş sabiline vurunca Hakk'ka, övülmüş bir hamdle hamdederek nidâ etti. O zaman incik (es-sâk) titredi ve ona 'Ben Ahmed'im' dedi. Su utandı, hemen geri çekildi, saf özü olan ve eşyanın pek çoğunu ihtiva eden köpüğünü sabilde bıraktı. Yüce Allah, boyu ve eni övgüye değer bir büyüklüğe sahip olan arzı yuvarlak olarak işte bu köpükten inşâ etti. Sonra da arzın ondan ayrılırken ki sürtünmesinden oluşan ateşten dumani inşâ etti. O duman içinde de yüksek semâlar yarılıp meydana geldi...¹⁷⁷ Görüldüğü gibi İbnü'l-Arabî, alemin yaratılışını oldukça canlı bir şekilde, hayalî bir üslupla anlatmaktadır. Denizin dalgalanması, kıyıya vurması ve bu esnada çıkardığı ses, geri çekilirken kıyıda bıraktığı köpük gibi şekli ve hissî unsurlar alemin yaratılışı anlatılırken sembolik tarzda kullanılmıştır.

Yine ilâhî sıfatların âlemde tecellisi de hayalî olarak canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Gizli hazine (*kenz-i mahfî*) içerisindeki sonsuz cevherler olan bu ilâhî isimlerin hem mutlak munezzeh olan Zât'a hem de büründüğü hususî mâ-nâya delaleti vardır. O halde her bir isim Zât'a delaleti bakımından müsemmânın aynıdır ve bu yönüyle diğer bütün isimleri de ihtiva eder. Diğer taraftan kendi taşıdığı hususi manası ve tecellî ettiği yerler (*âyân-ı sâbite*) üzerinde hükümlerini icra etmeleri bakımından bir birlerinden farklılaşmaktadırlar.¹⁷⁸ Alem, işte bu ilâhî isimlerin tecellî yeridir. Alemdeki her bir hakikatin bu ilâhî isimlere mahsus bir isimi vardır ve o ismin tekellüfî altındadır, ona ibadet eder, o isim de ona Rabb olur.¹⁷⁹ İşte İbnü'l-Arabî, Allah-âlem münasebetini, sıfatların âlemde tecellisini *Fütûbât*'da şu şekilde tasvir eder: "Bütün bu ilahî isimler imamlarına,¹⁸⁰ onlar da Allah ism-i celâline sığındıklarında, Allah ismi de, bu isimlerin istedikleri yardımı talep ederek bütün isimlerden müstağni olması itibarıyla Zât'a sığındı. Mutlak iyilik ve cömertlik sabibi olan Zât onlara istedikleri şeyle ihsanda bulundu ve Allah ismi celâline şöyle dedi: 'İsimlerin imamlarına söyle kendi hakikatlerince âlemin ibrazına koyulsunlar. Allah ismi celâlî, isimlere yöneldi ve onlara bu haberi verdi. Onlar da hızla mutlu ve neşeli bir şekilde ayrıldılar...'¹⁸¹

Bu hayalî üslup *Fütûbât*'ta bariz bir şekilde müşahede edilmektedir. Ruhtan ve nefsten bahsederken, Ruhun Hakk ile ve nefis ile konuşması, nefisle mücadele edip onunla savaştığını anlatırken de İbnü'l-Arabî hep bu üslûbu kullanmak-

177 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (tbk.), c. I, ss. 48-50.

178 Aynı eser, c. II, s. 129.

179 Aynı eser, c. II, s. 124.

180 İbnü'l-Arabî'ye göre ilâhî isimlerin imamları dört tanedir: Hayy, Mutekellim, Semî' ve Basîr. Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (tbk.), c. II, s. 127.

181 Aynı eser, c. II, s. 131.

tadır.¹⁸² Yine bu üslûbu içerisinde o, kendisinden çok önce yaşamış olan insanlarla, peygamberlerle, rûhânilerle karşılaşmasını, onlarla diyalogunu ve bazı manevî tecrübelerini¹⁸³ anlatmakta, adeta fizikle fizik ötesini ve tarihle tarih ötesini bir arada vermektedir. Bu üslûpla salt metafizik konular insan zihnine canlı tasvirlerle yaklaştırılmaktadır. Diğer taraftan da anlaşılması zor ilmî/felsefî üslûbun soğukluğu ve iticiliği aza indirgenmiş olmaktadır. Esasında bu hayali üslup, daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi İbnü'l-Arabî'nin varlık, hakikat ve marifet anlayışıyla alâkalıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre hayalin belirsiz oluşu, iki ayrı alan arasında her ikisinin özelliklerini taşıyır şekilde paradoksal bir mahiyette olması, diğer taraftan bu âlemin suretler ve semboller âlemi olması, şeyhin eserlerinde bariz bir şekilde görünen hayalî ifadelerinin mahiyeti hakkında da bize ışık tutmaktadır. Bu ifadeler temelde semboliktir ve derin tasavvufî tecrübeye dayalıdır. Bu üslûbun mahiyeti göz ardı edilip ifadelerin doğrudan zahirî anlamları esas alındığında, şeyhin tarih hatasına düştüğü, ya da metafiziği nihâîliğinden koparıp sınırlı ve kayıtlı olan seviyesine indirgediği gibi bir yanılsamaya düşmek kaçınılmaz olacaktır.

Diğer taraftan, her hangi bir edebî kaygı güdülmese de, *Fütûbât*'da edebî üslûba da rastlamaktayız. Öyle ki eserde İbnü'l-Arabî'nin *Divân*'ından çok daha fazla, yaklaşık beş katı şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerde İbnü'l-Arabî ilgili bâblardaki konuyu şiir sembolizminden faydalanarak anlatmaktadır. Bu şiirler buldukları babın âdeta anahtarı niteliğindedir. İbnü'l-Arabî her babın başındaki bu şiirlerin, bablarda tafsilânen anlatılanların icmâlî tarzda bir tekrarı olmadığını, babların ayrı bir açıklaması olduğunu özellikle vurgular.¹⁸⁴ Ayrıca sadece şiirlerini değil nesrini de kimi zaman edebî bir üslûpla yazar. Klasik bir çok eserde, hatta Kur'an-ı Kerim'de de rastlanan *muvâzene*¹⁸⁵ üslubunu kullanarak cümleleri bir biriyle uyumlu tarzda âdeta şiir gibi kaleme alır.¹⁸⁶

Daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi *Fütûbât* otuz yedi kitaptan (*sifr*) meydana gelmektedir. Eser şematik olarak altı ana bölüme (*fasl*), bu ana bölümlerde 560 alt bölümlere (*bâb*) ayrılmıştır. Bu bâblardan bazıları bir iki sayfa, bazıları ise müstakil bir kitap hacmindedir. Meselâ bir çok farklı menazilin sırlarını ihtiva eden 559. bâb hacim itibarıyla en geniş olanıdır ve müstakil bir kitap gibi-

182 Meselâ bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbât* (*tbk.*), c. II, ss. 194, 195, 199.

183 İbnü'l-Arabî'nin bu tarz tecrübelerinden bazıları hakkında bk. Chittick, *Hayal Âlemleri*, ss. 113-128.

184 İbnü'l-Arabî, *Fütûbat* (*byr.*), c. IV s. 439.

185 Kafiye söz konusu olmaksızın cümlelerdeki fasılaların birbirine uyumlu olması. Nesirde cümlelerin parçalarının bir birine eşit ve uyumlu tarzda yazılması. Meselâ; "...*meşfûfeb...mebsüseb*", "...*şedîd ...karîb*" ifadelerinde olduğu gibi. et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilâbâtü'l-Fânûn*, Kalkûta 1862'den tıpkı basım, İstanbul 1984, c. II, s. 1519.

186 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbat* (*tbk.*), c. I, ss. 43, 44, 172; c. II, ss. 117, 118.

dir. Hatta bizzat İbnü'l-Arabî'nin beyanına göre, bütün bâbları muhtasar olarak ihtivâ eden bu bâb-ı câmi' *Fütübâ'l*ın özeti mahiyetindedir.¹⁸⁷ Eser, bu 560 babın dışında bir önsöz, (*hutbetü'l-kitab*), bâb adlarının tek tek sıralandığı bir bölüm, uzunca bir mukaddime ve bir de sonuçtan oluşmaktadır. İbnü'l-Arabî önsözde, *hakikat-i vücûdiyye*, *hakikat-i mubammediyye* ve varlığın yaratılışı konularına veciz bir şekilde değindikten sonra eserini başta şeyhi Abdülaziz el-Mehdevî, yakın dostu ve talebesi Abdullah Bedr el-Habeşî'ye ve onların şahsında da bütün muhakkik sufilerle, yakın dost ve kardeşlerine ithaf eder.¹⁸⁸ Hemen ardından eserin bâblarının fihristi sayılacak tarzda 560 babın isimlerini sıraladıktan sonra¹⁸⁹ mukaddimeye geçer. Burada ilmin mertebelerinden,¹⁹⁰ nazarî ve nebevî ilimden¹⁹¹ bahsettikten sonra İslam'ın genel inanç esaslarından¹⁹² ve ihtisas sahiplerinin inanç esaslarından bahseder.¹⁹³ Mukaddimededen sonra eserin altı ana bölümüne birinci bâbdan itibaren başlanır. Daha önce de vurguladığımız gibi, konu bütünlüğü açısından *Fütübâ'l*ın sistematik bir eser olmadığını hatırlatarak eserin altı ana bölümü ve işlenen konuları genel hatlarıyla vermeye çalışalım:

1. Mearif: Genel olarak tasavvuf ilmi, sırlar ilmi ve şeriat ilimlerine ayrılış olan bu bölüm 73 bâbdan müteşekkildir. İbnü'l-Arabî bu bölüme daha önce *Fütübâ'l*ın yazılışından bahsederken de kısmen değindiğimiz, Kâbe'yi tavaf ederken yaşadığı manevî tecrübesini anlatarak başlar. Öyle ki bu tecrübesi onun hem bu kapsamlı eserinin, hem de diğer eserlerinde kaleme aldığı irfanının kaynağı olacaktır.¹⁹⁴ Ardından bu bölümün başlarında ayrıntılı bir şekilde harfler ilminden bahseder. Harflerin mertebeleriyle varlık mertebeleri arasındaki paralellige dikkat çektikten sonra harflerin de yatay bir de dikey boyutları olduğunu, onlarında bedenleri ve ruhları olduğunu vurgular.¹⁹⁵ Yine bu bölümde insanın idrak yetileri ve bunların sınırları üzerinde durulur.¹⁹⁶ Ayrıca bu bölümde Allah (c.) hakkında Kur'an ve Sünnete geçen teşbihvârî ifadeler, İslâm'ın tenzih anlayışıyla bir bütün olarak ele alınıp yorumlanır. İbnü'l-Arabî bu tarz ifadelerin akli olarak te'vili ni hatalı bulur ve aynen alınmaları gereğini vurgular. Bu sebeple onun ulûhiyet anlayışı tenzih ve teşbih üzerine kurulmuştur. Allah, zât itibarıyla mutlak münezzehe iken, sıfatları yönünden teşbihten söz etmek mümkündür.¹⁹⁷ Ayrıca bu bö-

187 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütübât (byr.)*, c. VIII, s. 63.

188 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütübât (tbk.)*, c. I, s. 72.

189 *Aynı eser*, c. I, ss. 75-136.

190 *Aynı eser*, c. I, s. 138.

191 *Aynı eser*, c. I, s. 145.

192 *Aynı eser*, c. I, ss. 162-173.

193 *Aynı eser*, c. I, ss. 187-213.

194 İbnü'l-Arabî, *Fütübât (tbk.)*, c. I, ss. 215-230

195 *Aynı eser*, c. I, s. 231 ve devamı.

196 *Aynı eser*, c. I, ss. 99-102.

197 *Aynı eser*, c. I, s. 103 ve devamı. Şeyhin tenzih ve teşbih hakkındaki görüşleri için ayrıca bk.

lümde besmelenin, ardından da Fatiha suresinin, harf harf, kelime kelime sırlarından bahsederek uzunca bir tefsirini yapar.¹⁹⁸ Âdeta eserin bütün fikri örgüsünü ihtiva eden bu bölümde bir çok farklı konu ele alınmıştır: Alemin zuhuru, yaratılış, ulvî ve süflî âlemler, insan, insanın yaratılışı, hakikat diyarı, hakikat-i muhammediyye, mâlumât çeşitleri, zaman ve hakikati, cennet, cehennem, berzah, velayet...vb gibi bir çok farklı konu üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan bu bölümün sonunda, temizlik, namaz, zekat, oruç ve hacc gibi temel fikhî konular¹⁹⁹ ve bunların sırları üzerinde genişçe durulmuştur. Fakat İbnü'l-Arabî, bu konuları ele alırken sadece zahiri hükümlerini zikretmekle yetinmez, kendi irfanı doğrultusunda bunların sırlarından bahsederek tasavvufi yönden yorumlar. Meselâ, temizlik konusundan bahsederken, az bir suya isabet eden bir pisliğin o suyu kirleteceğini ve kullanılmaz bir hale getireceğini, oysaki denize atılan bir pisliğin ise onda kaybolup gideceğini, onu kirletemeyeceğini vurguladıktan sonra kuvvetli ve zayıf kalp te böyledir der. Zayıf kalbe gelen bir vesvese ona hemen etki ederken, ilimle, ruhû'l-kudsle teyit edilmiş sağlam bir kalbe gelen vesvese ve şüphe onda kaybolup gider.²⁰⁰ Yine namazın vakitlerinden bahsederken, kendi varlık ve zaman anlayışı doğrultusunda âlemin ezeliyeti meselesini tartışır.²⁰¹

2. Muâmelât: Sûfinin seyr-i sülukuyla alakalı olarak yapması gerekenleri ihtiva eden bu bölüm 116 bâba ayrılmıştır. Bu bölümde artık nazarî açıklamalardan çok tasavvufun uygulamalarına, sufilere mahsus ıstıhlara, ve sufinin manevî yolculuğu esnasında katettiği merhalelere yer verilmiştir. Bu bölümde Tevbe, mücahede, halvet, uzlet, takva, zühd, fütüvvet, haset, şehvet, tevekkül, şükür, sabır, murakabe, ihlas... gibi tasavvufî bir çok konu ve kavrama yer verilmiştir.²⁰² Bu tür konulara *Risale, Keşfü'l-Mabcut, el-Luma', et-Taarruf...* gibi diğer klasik eserlerde de yer verilmiştir. Fakat bütün bu kavram ve konular *Fütûbât*'da ayrı bir boyut kazanır. Semantik açıdan bu kavramların anlam çerçeveleri sürekli genişler, tabir caizse ontolojik, metafizik bir boyut kazanır. Mesela, "halvet", sadece sûfinin yalnızlığını ifade etmede değil, aynı zamanda hatta hakiki mana da Allah'ın, mahlukatı yaratmadan önceki zaman ötesi teklifi için, kullanılır.²⁰³ Yine fedakârlık, diğergamlık, cömertlik anlamına kullanılan "fütüvvet" de *Fütûbât*'da, bütün mahlûkata varlık bahşeden Allah (cc.)'in mutlak cömertliğini ifade

Afifi, Ebû'l-Alâ, *The Mystical Philosophy of Mubeyyiddin Ibnu'l-Arabî*, Cambridge 1939, ss. 18-24; Chittick., *The Sûfî Path...*, ss. 69-76, 113-115; Izutsu, Toshihiko, *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*, London 1984, ss. 49-65; Chittick, *Hayal Âlemleri*, ss. 40-43.

198 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbat (tbk.)*, c. I, ss. 132-205.

199 İbnü'l-Arabî'nin temel fikhî konular hakkındaki görüşleri için bk. el-Gurâb, Mahmud, *et-Fikhu inde Şeybi'l-Ekber, Mubeyyiddin İbn Arabî*, Şam 1981.

200 Bk. İbnü'l-Arabî, *age.*, c. IV, s. 152.

201 Aynı eser, c. VI, ss. 60, 61.

202 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbat (byr.)*, c. III, s. 208 ve devamı.

203 Aynı eser, c. III, s. 225 ve devamı; Hakim, *Mu'cem*, ss. 433-438; Addas, *İbn Arabî*, s. 214.

için kullanılır. Zîrâ, vücûd bakımından tek ve mutlak olan Hakk teâla, sonsuz cömertliği ve îsânıyla âlemi yokluktan varlığa çıkarmıştır.²⁰⁴

3. Ahvâl: Ruhânî miracında salike arız olan halleri ihtiva eden bu bölüm 80 bâba ayrılmıştır. Bu bölümde manevî yolculuğu esnasında sufünün yaşadığı haller yer verilmiştir. Sefer, tarik, hal, makam, şath, riyazet, tecellî, telvin, hayret, kabz, bast, fena, beka, cem, tefrika, himmet, vecd, tevacüd, mahv, isbat... gibi bir çok tasavvufi konu bu bölümümde yine İbnü'l-Arabî'ye has üslupla ele alınmıştır. Bütün bu tasaavufun uygulamalarına yönelik hususlar, şeyhin varlık, insan, alem, marifet ve tevhid anlayışıyla paralel tarzda ele alınmaktadır. Mesela daha çok tasavvufi hallerin konu edindiği bu bölümde harfler ve varlık mertebelerinden, âlemin yaratılışından bahsedilmektedir.²⁰⁵

4. Menâzil: Manevî tahakkuk esnasında salikin yükseldiği rûhânî derecelerin yer aldığı bu bölüm 114 bâbdan oluşmaktadır. Bu bölümde kutb, iki imamın menzilleri, Muhammedi ve Müsevî menziller, şehadet ve gayb âlemleri, saadet ve şekavet ehli, melamet, vahyin iniş şekilleri, nebi, veli ve meleklerin dereceleri, azap, azabın gerekliliği, uhuvvet... gibi bir çok konu ve bunların sırları hakkında geniş malumât verilmiştir.²⁰⁶ Yine bu bölümde Kur'an menzilinden bahsedilir ve burada İbnü'l-Arabî, Kur'an'ın anlam çerçevesini sadece lafızlarıyla sınırlandırmaz. Burada İbnü'l-Arabî, Kur'an, varlık ve insanı bir birleriyle paralel tarzda açıklar. Nasıl ki insan bütün âlemi kendisinde toplayan küçük âlemdir, Kur'an'da bütün kitapları kendisinde toplayan kitab-ı câmî'dir.²⁰⁷ Ayrıca bu bölümde varlık mertebeleri, amâ, heyûlâ arş, kürsi, felekler, semanın katları, yeryüzü, cennet ve cehennem tabakaları ilginç şekiller çizilmek suretiyle anlatılmıştır.²⁰⁸

5. Münâzelât: Sufünün manevî miracına mukabil olarak ilâhî tenezzülâtı ihtiva eder. Salikin yükseldiği, tavsifi mümkün olmayan en son noktayı ihtiva eden bu bölüm 78 bâb halindedir. Bu bölümün başında İbnü'l-Arabî münazeleyi, bir birini arzulayan iki failin karşılıklı tenezzülü ve birbirleriyle karşılaşmaları olarak tanımlar. Aslında münazelede kulun fiili manevî bir yükseliştir ve ilahî tenezzül olmasa kul pek bir mesafe katedemez. Burada İbnü'l-Arabî, hadislere istinaden Hakk'ın dünya semasına tenezzülünden bahseder. Vahiy yoluyla Hakk'ın kul ile konuşması da bir nevi tenezzüldür.²⁰⁹ Yine ayetlere istinaden, Hakk'ın kuluna şah

204 İbnü'l-Arabî, *Fütûbat (byr.)*, c. III, s. 349.

205 Aynı eser, c. IV, ss. 35-38; s. 76 ve devamı.

206 Meselâ melamiyye hakkında bk. aynı eser, c. V, ss. 50-55; melek, nebi ve velilerin dereceleri hakkında, aynı eser, c. V, ss. 77-83.

207 Aynı eser, c. V, s. 137, 138. İbnü'l-Arabî'nin Kur'an', varlık ve insan anlayışıyla paralel tarzda açıklaması hakkında ayrıca bk. Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *Felsefetü't-Te'vîl Dirâsetün fi Te'vîli'l-Kur'an inde Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, Beyrut 1993, s. 297 ve devamı. Aynı müellif, "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", çev. Ömer Özsoy, *İslâmiyyât*, c. 2, S. 3, Temmuz-Eylül 1999, ss. 16-38.

208 Bk. İbnü'l-Arabî, *age.*, c. VI, ss. 186-194.

209 *age.*, c. VI, ss. 331-335.

damarından daha yakın olaması ve her nerede olursa onunla beraber olması bir münazele olarak anlatılmıştır.²¹⁰ Ayrıca bu bölümde ru'yet, irfânî keşfin gerekliliği, kâbe kavseyn makamı, İslam, iman ve ihsan mertebelerinden bahsedilmiştir.

6. Makâmât: Salikin ruhânî terakkisi esnasında katettiği merhaleler ve tahakkuk ettiği makamları ihtiva eden bu bölüm ise 99 bâba ayrılmıştır. Bu bölümün başında ricâlül'-gayb konusuna yer verilmiş, Muhammedî kutuplardan ve on iki kutupdan bahsedilmiştir. Bu kutuplardan her birinin ayrı menzilleri olduğu vurgulanmış, her biri kendi menziline göre ayrı başlıklar altında açıklanmıştır. Meselâ menzilleri "lâ ilâhe illallah", "sübhanallah" ve "Allahuekber" olan kutuplardan ve her birinin menzili bir ayete tekabül eden kutuplardan bahsedilir.²¹¹ Bu bölümün sonlarına doğru da genel hatlarıyla hatmül'-evliyâ konusuna değinilmiş, ardından da esmâyı hüsnâ şerhi yapılmıştır.²¹² Daha önce de değindiğimiz gibi İbnü'l-Arabî 559. babda eserini özetledikten sonra son bâbda da müridlerine şer'î ve hikemî nasihatlerde bulunur.²¹³

Eserin bölüm ve bâblarının sayısının dahi sembolik anlamlar taşıdığı ileri sürülmüştür. Meselâ, altı ana bölüm Allah (c.)'in semaları ve yer yüzünü yarattığı altı günü, Meârif bölümünün bâb sayısı imanın 73 şubesini, Menâzil bölümünün bâb sayısı Kur'an'ın 114 suresini, Makâmât bölümünün bâb sayısı ise Allah'ın 99 ismini sembolize etmektedir. Yine müellifin doğum tarihiyle (560/1165) feth suresinin kelimelerinin toplamının da *Fütûbât*'ın bâb sayısıyla aynı (560) olması da dikkat çekicidir.²¹⁴

Sonuç olarak, tasavvufun hatta genel olarak mistisizmin eşsiz eserlerinden kabul edilebilecek bir nitelik ve niceliğe sahip olan *Fütûbât*, Şeyh-i Ekber'in eserlerinin hülâsâsı ve onların en kapsamlı olanıdır. Hemen hemen diğer bütün eserlerini kapsar. İbnü'l-Arabî'nin ömrünün yaklaşık yarısını harcadığı bu eser aynı zamanda dönemine kadar oluşmuş olan irfanın da bir hülâsâsı sayılır. Çünkü İbnü'l-Arabî bu muhteşem eserinde geçmiş sûfîlerin görüşlerini de sunmuş, bir çok farklı görüşü eserinde harmanlayarak onlara kendi damgasını vurmuştur. Kendinden önceki sûfîlerin bırakmış olduğu mirası alır fakat bunlarla yetinmez. Kimi görüşleri aynen alır ve sık sık tekrar ederken, bazı görüşlerin de belirli bir veçheden doğru fakat eksik olduğunu vurgulayarak konu hakkında kendi kapsamlı, eklektik görüşünü serdedir. Meselâ ilk hakikatler ve feleklerin hareketleri hususunda Ebû Talib el-Mekkî ve diğer bazı sûfîlerin görüşlerini zikrettikten sonra bunların doğru fakat eksik ol-

210 İbnü'l-Arabî, *Fütûbât (byr.)*, c. VI, ss. 342, 343.

211 *Aynı eser*, c. VII, s. 110 ve devamı, s. 130 ve devamı.

212 *Aynı eser*, c. VII, ss. 287, 288.

213 *Aynı eser*, c. VIII, s. 234 ve devamı.

214 Bk. İbnü'l-Arabî, *Fütûbat (tbk.)*, c. III, ss. 37, 38 (takdim); Chodkiewicz, Michel, *An Ocean*, ss. 64, 65; Hirtenstein, Stephen, *The Unlimited Mercifer, The Spiritual Life and Thought of Ibn Arabî*, Oxford 1999, s. 215.

duğunu söyler ve bu görüşleri uzlaştırır. Bu noktada da "ne Ebû Tâlib'in ne de bir başkasının sözünü aktarıp onunla yetiniyoruz" der.²¹⁵

Muhteva itibarıyla oldukça zengin olan eserde; ilim, felsefe, kıssalar, tarih, tefsir, hadis, kelim, fıkıh, edebiyat, sülûk esasları, nihayet şeyhin müritlerine hu-sûsî vasiyetleri ve hatta döneminin siyasilerine önemli uyarılar vardır.

Niteliği ve niceliği itibarıyla her zaman dikkatleri çekmiş olan bu muhteşem eser, Şeyh-i Ekber'in vefatından sonra Ekberiyeye ekolünün oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle sûfî muhitlerde birçok âlim Fütûhât'tan alıntılar yaparak fikirlerine destek aramıştır. Her ne kadar muhtevası ve fikrî derinliği itibarıyla kimi zaman anlaşılammış ve bazı çevrelerce tenkide maruz kalmış olsa da Fütûhât doğuda ve batıda tetkik edilmiş ve hâlâ da tetkik edilmektedir. Bu araştırmalar vasıtasıyla da Şeyh-i Ekber'in irfanı zaman ve mekân sınırı tanımaksızın günümüz insanına ulaşmaktadır.

Abstract

In this article we made an attempt at dwelling on the Greatest Master Muhyî al-Dîn İbn al-'Arabî's (d. 638/1240) famous work titled *al-Futûhât al-Makkiyya*. Firstly, in this article a short introduction to the life and works of İbn 'Arabî has been given and then his encyclopedic work titled shortly *Futûbât* has been introduced in detail. The largest of İbn 'Arabî's works is the *Futûbât* which consists of 560 chapters. Several of this chapters would be major books if published separately. This encyclopedic work contains the principles of metaphysics and the doctrines of sufism, the lives and sayings of the earlier sūfis, rulings of the Shari'a, the relationship between God and the world, the symbolism of letters and many variety subjects as well as İbn 'Arabî's own spiritual experiences. Briefly, the subject of this work varies widely, covering metaphysics, cosmology, psychology, Qur'anic commentary, and nearly every other field of Islamic sciences.

Key Words: İbn al-Arabî, al-Futûhat al-Makkiyya, symbolism, metaphysics.

BİBLİYOGRAFYA

AFİFÎ, Ebu'l-Alâ, "İbnü'l-Arabî'nin el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye İsimli Eseri", *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler* içinde, çev. Ekrem Demirli, (İz y.), İstanbul 2000.

_____, *The Mystical Ppilosophy of Muhyiddin İbnü'l-'Arabî*, (Cambridge Univ. Press.), Cambridge 1939.

_____, *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, (İz Yayıncılık) İst. 2000.

_____, "Melâmîlik, Sûfilik ve Ehl-i Fütüvvet", *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler* içinde, çev. Ekrem Demirli, (İz y.), İstanbul, 2000.

AKKUŞ, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, (MEB. y.), Ankara 1998.

el-BAĞDÂDÎ, Ali b. İbrahim el-Kârî, *ed-Dürri's-Semîn fî Menâkıbiş-Şeyb Mubyiddin*, Beyrut 1959. Türkçe tercümesi: *Mubyiddin İbnü'l-Arabî'nin Menkabeleri*, trc. A. Şener-M. Rahmi Ayas, (AÜF yay.), Ankara 1972.

BALTACI, Ahmet, "İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir" mad. *DİA*.

BEDEVÎ, Abdurrahman, "Ebu Medyen ve İbn 'Arabî", *Kitâbu't-Tezkârî Mubyiddin İbn 'Arabî* içinde, (Mektebetü'l-Arabiyye), Kahire 1969.

BEL, A., "Ebu Medyen" mad. *İA*.

BURSEVÎ, İsmail Hakki, *Kernel of Kernel*, (Beshara Publications), Great Britain 1981.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Rehber y.), Ankara 1997.

CHITTICK, William C., *The Sufi Path of Knowledge*, (State University of New-York), New-York 1989.

_____, "Two Chapters from The Futûhât al-Makkiyye", *Mubyiddin İbn 'Arabî: A Commemorative Volume*, ed., S. Hirtenstein-M. Tiernan London 1993.

_____, *Hayal Alemleri*, çev. Mehmet Demirkaya, (Kaknüs y.), İstanbul 1999.

CHODKIEWICZ, Michel, *An Ocean Without Shore*, Fransızca'dan çev. David Streight, (State University of New-York), New-York 1993.

CLAUDE, Addas, *İbn Arabî: Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, çev. Atila Ataman, (Gelenek y.), İstanbul 2003. İngilizce tercümesi, *Quest for The Red Sulphur: The Life of Ibn 'Arabî*, çev., Peter Kingsley, (The Islamic Texts Society), Cambridge 1993.

_____, "Abu Madyan and Ibn 'Arabî", *Mubyiddin İbn 'Arabî, A Commemorative Volume*, ed. Stephen Hirtenstein-Michael Tiernan, (Element Books), Dorset 1993.

CORBIN, Henry, *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabî*, İngilizce'ye çev., Ralph Manheim, (Princeton University), Princeton 1969.

_____, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemî, İstanbul 1985.

ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Hayal ve Düzeyleri", *Tasavvuf*, yıl: 4, sayı: 10, Ocak-Haziran 2003.

EBU ZEYD, Nasr Hamid, "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine: İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", çev: Ömer Özsoy, *İslâmiyât*, c. 2, sayı: 3, (Temmuz-Eylül 1999).

_____, *Felsefetü'l-Te'vîl, Dirâsetün fî Te'vîli'l-Kur'ân inde Mubyiddin İbn Arabî*, (Tenvîr neşr.), Beyrut 1993.

el-GURÂB, Mahmud, *el-Fıkbu inde-ş-Şeybi'l-Ekber, Mubyiddin İbn Arabî*, (Matbaatu Nadr), Şam 1981.

GÜRER, Dilaver, "İbn Arabî'de Lügat, İstilah ve Bâtın Anlamlarıyla Din Kavramı", *Mâ-rife*, yıl: 1, sayı: 3, kış 2002.

HAKÎM, Suad, *İbn Arabî ve Müvellidü Lügâtı Cedîde*, (Dendere n.) Beyrut 1991.

_____, *el-Mu'cemü's-Sûfî*, (Dendere n.), Beyrut 1981.

HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevheretü'l-Belağa fî'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, (Kahraman neşr.), İstanbul 1984.

HİLMÎ, Muhammed Receb, *el-Burbânu'l-Ezher fî Menâkıbiş-Şeybi'l-Ekber*, Mısır 1326.

HIRTENSTEIN, S.-Tiernan, M., *Muhyiddin Ibn 'Arabi: A Commemorative Volume*, London 1993.

_____, Stephen, *The Unlimited Mercifer, The Spiritual Life and Thought of Ibn 'Arabî*, (Anqa Publishing), Oxford, 1999.

IZUTSU, Toshihiko, *Sufism and Taoism: A Comparative Study of Key Philosophical Concepts*, (California University Press) London 1984.

İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddin, *Rûbu'l-Kuds*, nşr: Abdurrahman Hasan Muhammed, (Alemü'l-Fikr), Kahire 1989.

_____, *ed-Dürretü'l-Fahire*, Ralph W. Austin'in *Endülüs Sûfileri* içinde, çev. Re-fik Algan, (Dharma y.), İstanbul 2002.

_____, *Divân*, nşr. Muhammed Rikâbî er-Reşîd, (Dârü'r-Rikâbî), Kahire 1992.

_____, *et-Tedbîrâtü'l-İlahiyye*, *Kleinere Schriften des Ibn al-Arabi* içinde, nşr. H. S. Nyberg, Leiden 1919.

_____, *İcaze li'l-Meliki'l-Muzaffer, Istulâbâtü's-Şeyb Muhyiddin İbnü'l-Arabî* içinde, thk. Bessâm Abdulvahhab el-Câbî, (Dârü'l-İmâm), Beyrut 1990.

_____, *Zebairü'l-A'lâk Şerbu Tercümânî'l-Eşvâk*, thk. Halil İmran Mansur, (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), Beyrut 2000.

_____, *el-Bulga fi'l-Hikme*, nşr. Nihat Keklik, (İÜEF. y.) İstanbul 1969. (İzafe)

_____, *Kütâbu'l-Mîm ve'l-Vâv ve'n-Nûn*, Resail içinde.

_____, *Fusûsü'l-Hikem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfi, Kahire 1946.

_____, *el-Ankâu'l-Mugrib*, thk. Halid Şibl Ebu Süleyman, (Alemü'l-Fikr), Kahire 1997.

_____, *Kitâbü'l-İsrâ ilâ Makâmi'l-Esrâ*, Resail içinde, thk. Muhammed İzzet, (Mektebetü't-Tevfikîyye), Kahire trs.

_____, *el-Vasâyâ*, thk. Muhammed İzzet, (Mektebetü't-Tevfikîyye), Kahire ts.

_____, *el-Fütübâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, (el-Hey'etü'l-Misriyye), Kahire 1985.

_____, *el-Fütübâtü'l-Mekkiyye*, hzl. Ahmet Şemsettin (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), Beyrut 1999.

Fütübât'tan tercüme edilen parçalar:

ALPAY, Selahattin, *Fütübât-ı Mekkiyye* (Şakir Hoca Kitabevi), İstanbul 1986.

BİLGİNER, M. Sadeddin, *Abadiyyet Risalesi ve Fütübât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler*, İstanbul 1983.

ERDOĞAN, Naim, *Fütübât-ı Mekkiyye'den Altın Sayfalar*, (Pamuk Yayınları), İstanbul trs.

KANIK, Mahmut, 178. bâb, *İlâhî Aşk*, (İnsan y.), İstanbul 1992; 1., 2., 3. cüzler ile muhtelif bazı bâblardan seçkiler, *Marifet ve Hikmet*, (İz y.), İstanbul 1995; 1., 2., ve 26. bablar, *Harflerin İlmî*, (Asa y.), Bursa 2000; 560. bâbın ilk kısmı ile muhtelif bir çok bâblardan seçkiler, *Hakikat ve Tefekkür*, (Hece y.), Ankara 2003.

TANIK, İbrahim Aşkî, *Tasavvuf*, (Türkiye Ticaret Matbaası) İstanbul 1955.

KASIM, Mahmud, *el-Hayâl fî Mezbebi Muhyiddin İbn Arabî*, (Ma'hedi'l-Buhûs), Kahire 1969.

KÂŞANÎ, Abdurrezzâk, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Kahire 1966.

KEKLIK, Nihat, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları için Misdâk olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye*, (KB yay.), Ankara 1990.

_____, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî: Hayatı ve Çevresi*, (Çığır y.), İstanbul 1966.

KILIÇ, Mahmut Erol, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), MÜSBE., İstanbul 1995.

_____, "İbnü'l-Arabî" mad. *DİA*.

_____, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" mad., *DİA*.

LORY, Pierre, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, çev. Sadık Kılıç, (İnsan y.), İstanbul 2001.

MAKKÂRÎ, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1949.

MORRIS, J. Winston, "How to Study the Futûhât: Ibn 'Arabi's Own Advice", *Muhyiddin İbn 'Arabi: A Commemorative Volume*, ed., S. Hirstenstein-M. Tiernan London 1993.

PALACIOS, M. Asin, *İbn Arabî: Hayatubû ve Mezhebubû*, çev. Abdurrahman Bedevî, Kahire 1965.

SAMÎ, Şemsettin, *Kâmûsü'l-A'lâm*, (Mihran matbası), İstanbul 1306.

es-SÛYÛTÎ, Celâleddin, *Tenbîhu'l-Gabî fî Tahteti İbn Arabî*, haz: Abdurrahman Hasan Mahmud, Kahire 1990.

eş-ŞARÂNÎ, Abdülvehhab, *el-Yevâkît ve'l-Cevâbir fî Beyânî Akâidi'l-Ekâbir*, (Mektebetü'l-Elbânî), Kahire 1959.

_____, *el-Kibrîtü'l-Abmer, el-Yevâkît ve'l-Cevâbir*'in hamisinde, Kahire 1959.

TAHRALI, Mustafa, "Fusûsü'l-Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücûd ile Alâkalı Bazı Meseleler", *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, (Takdim), MÜİFVY., İst. 1999.

_____, "Fusûsü'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi II*, (Takdim), MÜİFVY., İstanbul 1997.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilâbâti'l-Fünûn*, (Kahraman y.), Kalküta 1862'den tıpkı basım, İstanbul 1984.

TILLICH, Paul, *İmanın Dinamikleri*, çev. Fahrullah Terkan-Salih Özer, (Ankara Okulu Yayınları), Ankara 2000.

et-TU'MÎ, Muhyiddin, *Tekmiletü'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, (Mektebetü's-Sakafiyye), Beyrut 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Marifet y.), İstanbul 1991.

_____, *İbn Arabî*, (TDVY.), Ankara 1995.

ULUÇ, Tahîr, "Abdülvahhâb eş-Şarânî ve el-Yevâkît ve'l-Cevâbir fî Beyânî Akâidi'l-Ekâbir Adlı Eseri", *Tasavvuf*, yıl: 3, s. 9, temmuz-aralık 2002.

YAHYA, Osman, *Müellefâtü İbn 'Arabî*, Fransızca'dan çev. Ahmed Mahmud et-Tîb, (Dârü'l-Hidâye), Kahire 1992.

YAZICI, Tahsin, "Ebu Medyen" mad., *DİA*.